

Latinska gramatika Šimuna Aretofila

Rogar, Ema

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:831109>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

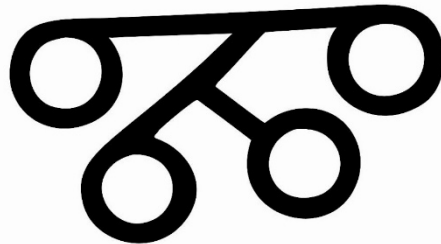
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU
Filozofski fakultet

LATINSKA GRAMATIKA

ŠIMUNA ARETOFILA

Regulae grammatices

Diplomski rad

Student: Ema Rogar
Mentor: izv. prof. dr. sc. Irena Bratičević
Zagreb, rujan 2022.

Sadržaj

Uvod	1
Obrazovanje u humanizmu	2
Humanizam na hrvatskom prostoru i humanistički Trogir	6
Život Šimuna Aretofila	10
Paratekstovi uz Regulae grammatices	11
<i>Pohvalni epigram</i>	11
<i>Posveta biskupu</i>	12
Analiza Aretofilove gramatike	13
Usporedba Aretofilove s Guarinovom gramatikom	26
Zaključak	29
Sažetak	31
Popis literature	32
Prilog	34

Uvod

Humanizam kao razdoblje označava kraj srednjeg i početak novog vijeka. U tom je razdoblju, koje se okvirno smješta u 14. i 15. stoljeće, čovjek stavljen u središte zbivanja i naglasak više nije samo na oplemenjivanju njegovog psihičkog, nego i fizičkog zdravlja. Iz toga proizlazi jedna od glavnih izreka kojom su se vodili humanisti: *Mens sana in corpore sano*¹, što znači da je važno paziti na tjelesno zdravlje kako bi bilo u skladu s psihičkim.

Začetke humanizma nalazimo u talijanskim gradovima u 14. stoljeću, odakle se širi po cijeloj Europi, a kulminacija pokreta uslijedila je u 15. stoljeću. Smatra se da je začetnik humanizma bio Francesco Petrarca (1304. – 1374.), a jedan od najistaknutijih predstavnika Erazmo Roterdamski (1465. – 1536.) ukazuje na probleme srednjovjekovne naobrazbe i zalaže se za intenzivnije i dublje učenje latinskog i grčkog jezika². Upravo je to povezano s temeljnom karakteristikom ovog razdoblja: obnavljanje antičkih ideala, za što je nužno bilo i proučavanje klasičnih jezika i književnosti. Dakle, obrazovni sustav temeljio se na studiju latinskog jezika (grčki je bio manje zastupljen), a glavne su mu discipline bile: gramatika, povijest, retorika, pjesništvo i moralna filozofija (= *studia humanitatis*)³.

U prvom poglavlju rada pobliže ću prikazati načine učenja u humanizmu, posebice u Italiji, budući da je ona kolijevka sveučilišta i mjesto školovanja hrvatskog autora latinske gramatike koja je tema ovoga rada. U drugom poglavlju predstaviti ću humanizam kao pokret u Hrvatskoj, glavne predstavnike i značajnija djela. Zatim ću se usredotočiti na pojavu humanizma na našim prostorima, a posebno na grad Trogir, rodni grad Šimuna Aretofila, i njegove predstavnike. U četvrtom ću poglavlju obraditi tekstove koji prethode samoj gramatici, a radi se o pohvalnom epigramu teologa Iana Vitalea i Aretofilovoj posveti biskupu Venanziju. Nakon toga baviti ću se analizom gramatike, točnije načinom na koji Aretofil iznosi njen sadržaj (s definicijama i primjerima) te razlikama koje sam uočila s usporedbi s današnjim gramatikama. U zadnjem poglavlju iznijeti ću usporedbu s Guarinovom gramatikom, budući da ju je Aretofil koristio kao uzor.

¹ Stih se nalazi u desetoj Juvenalovoj satiri, 356, a cijeli stih glasi:

Orandum est ut sit mens sana in corpore sano. Prijevod: Treba se moliti da bude zdrav duh u zdravom tijelu.

² <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/humanizam/>

³ Ibidem.

Obrazovanje u humanizmu

Temeljna literatura kojom sam se služila za istraživanje i razumijevanje humanističkog obrazovanja monografije su Paula F. Grendlera *Schooling in Renaissance Italy* (1989)⁴ i Roberta Blacka: *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy* (2003)⁵. Grendler proučava razdoblje od kasnog srednjeg vijeka do ranog modernog doba, točnije od 1300. do 1600. godine. Nije poznato puno toga o obrazovanju prije stvaranja prvih sveučilišta. Autor navodi tek nekoliko imena gramatičara za koje saznajemo iz spisa prije tog razdoblja: Dominicus iz Novare (između 941. – 958. godine), Giovanni iz Forlija (1102.), stariji Albertov sin iz Bologne (1130.). S druge strane, već od 13. stoljeća nailazimo na veću količinu dokumenata i spisa o djelovanju učitelja. Među nekoliko primjera na početku ulaze – prvi gramatičar iz Verone za kojega saznajemo iz poreznog dokumenta (1226. godine), učitelj latinskog kojeg je zaposlila i platila Verona (saznajemo čak i za koliko – 25 veronskih lira), učitelj latinskog iz Venecije⁶ itd.

Škola je tad postojala u tri oblika, ovisno o tome tko ju je financirao. Na prvom mjestu su učitelji koje je zapošljavao i plaćao grad (grad organizira i mjesto poučavanja), na drugom mjestu su učitelji koje su plaćali roditelji (oni su ili dolazili svaki dan u kuću učenika poučavati ili su već živjeli ondje s njima) i na trećem mjestu je Crkva koja bi organizirala poučavanje u samostanima ili u crkvenim školama. Prevladale su privatne i gradske škole, dok je onih crkvenih s 13. stoljećem bilo sve manje. Što se tiče crkvenih škola, one su poučavale tzv. *clericos* odnosno dječake da postanu svećenici, crkveni službenici. Budući da ih je bilo brojčano mnogo i njihov utjecaj bio je velik, crkve su imale važnu ulogu u obrazovanju ljudi između 11. i 13. stoljeća. Međutim, kasnije se pojavila tendencija odvajanja crkvenih redova od nižeg oblika obrazovanja, odnosno od osnovnog i sekundarnog. Tako su se zainteresirani učenici, studenti u kasnijoj dobi bavili sa *studia theologiae*. Crkva je pokušala raznim dekretima i koncilima vratiti i učvrstiti svoj utjecaj u školama tako što bi npr. naredila svakoj crkvi da odredi učitelja za siromašne. Za vrijeme humanizma, obrazovanje je promoviralo važne građanske vrijednosti i bilo

⁴ Grendler, Paul F. 1989. *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning*. The John Hopkins University Press. Sjedinjene Američke Države.

⁵ Black, Robert. 2003. *Humanism and education in Medieval and Renaissance Italy*. Cambridge University Press. Sjedinjene Američke Države.

⁶ Grendler. Str. 3 – 4.

je odraz osobnog ispunjenja.

S urbanizacijom Italije, pojavila se potreba za raznim znanjima i zanatima kao što su tajnici, bilježnici, suci i drugi državni službenici koji su morali biti pismeni i obrazovani. Trgovci, koji su u 13./14. stoljeću bili jedni od najimućnijih ljudi u državi, shvaćali su važnost učitelja koji su poučavali matematiku (*maestri d'abbaco*) kako za gospodarski, tako i za politički razvoj. Tako je na važnosti dobio i učitelj osnovne škole *doctor puerorum*, ali i škole koje su podupirale gradske općine. Učitelji iz gradskih općina bili su najbrojniji, te je s vremenom svaka općina imala svog učitelja. Zanimljiv je podatak koji nam donosi Grendler, a tiče se plaće jednom učitelju. Grad Chioggia je 1386. godine zaposlio Cristofora Dentea na dvije godine i plaću od 60 dukata i osiguran dom. Osim tog prihoda, on je svojim učenicima mogao naplaćivati dodatno, ovisno o razini znanja⁷:

1. *Pro pueris a tabula usque ad Donatum* - učenici koji počinju učiti čitati (plaćaju najmanje)
2. *Pro illis de Donato usque donec erunt de latino* – učenici koji počinju učiti gramatiku (plaćaju jedan dukat godišnje)
3. *Qui erunt de latino* – učenici koji čitaju na malo boljoj razini (plaćaju 6 lira godišnje)
4. Najnapredniji učenici – koji čitaju Vergilija, Terencija, Ovidija, Ezopa (plaćaju 2 dukata godišnje)

Tadašnji je učitelj poučavao 30-ak učenika istodobno od kojih je većina bila onih s osnovnim znanjem.

Učiteljem se postajalo pohađajući škole, a za to nije bila potrebna nikakva *licentia docendi* (diploma). Smatralo se da su blagoslov i riječ poznatog učitelja puno važniji od diplome.

Granica između gradske, općinske škole i nekog višeg obrazovanja, sveučilišta, bila je u početku nejasna, odnosno budući da su gradske općine financirale škole i više obrazovanje, smatralo se da ih nije potrebno administrativno razdvojiti. Naravno, razlika je bila u tituli nastavnika između *magister* (učitelj) i *dominus* (profesor), ali i u plaći⁸. Osim učitelja, i tad su postojali *repetitores* (koje bi se danas moglo nazvati asistentima). *Repetitores* su pomagali

⁷ Grendler. Str. 17.

⁸ Grendler. Str. 25.

učenicima da zapamte gramatička pravila i sve gradivo koje im nije bilo lako naučiti. Također, ako bi razred imao prevelik broj učenika, onda bi asistenti pomagali glavnom učitelju. Međutim, oni nisu bili cijenjeni koliko pravi učitelji. Iz izvora saznajemo da su u srednjem vijeku učitelji primjenjivali fizičko nasilje nad učenicima kako bi ih naučili i disciplinirali. Dolaskom humanizma, to se snažno osuđivalo.

Privatne škole su tad bile veoma popularne, a bogati i imućni roditelji su se slanjem djece u škole brinuli za njihovo obrazovanje i daljnji život. Kao što sam i prethodno navela, učitelji su mogli svaki dan dolaziti predavati im gradivo ili živjeti s njima te ih tako poučavati i voditi kroz život. Najpoznatiji učitelji bili su Guarino Guarini i Vittorino da Feltre koji su vodili vlastitu privatnu školu. Guarino (1374. – 1460.)⁹, poznat i kao Guarino *Veronese* (prema mjestu rođenja), osnovao je nekoliko škola, kao npr. škole u Veneciji, Veroni i Ferrari, a jedna je od ključnih osoba obrazovanja u humanizmu jer je u svojim školama nastavni program podijelio u tri dijela. Prvi stupanj uključivao je bazično znanje: učenje slova i čitanje, drugi stupanj učenje gramatike, a treći stupanj učenje retorike. S druge strane, Vittorino da Feltre (1378. – 1446.), profesor retorike i utemeljitelj učilišta u Padovi, bio je važan jer je svoj život posvetio poučavanju ne samo bogate aristokratove djece, nego i djece iz različitih slojeva društva, pa čak i iz drugih država¹⁰. Privatni su učitelji uglavnom bili na dobrom glasu i zauzimali su visoki položaj u društvu.

Što se tiče akademskog kalendara, on je bio dosta sličan onom današnjem. Školska je godina također počela na jesen, ali nešto kasnije, 18. listopada. Nastava se održavala od ponedjeljka do petka, a nekad čak i subotom. Kao i danas, bilo je puno praznika i blagdana. Svaki grad odnosno gradska općina dopuštala je između 65 do 75 školskih praznika ili blagdana u godini. Jedan je školski dan trajao ovisno o godišnjem dobu, pa je tako za vrijeme ljeta to bilo 6-7, a u zimi i ranom proljeću oko 10 sati. Pauza je bila za obrok, tzv. *merenda* u podne, a nakon toga predavanja su se nastavila¹¹.

U humanizmu nastavni program (*curriculum*) ne napušta tradiciju srednjeg vijeka, ali dolazi do promjena u opusu građe i interesa. Nastava se sastojala od čitanja srednjovjekovnih autora i pjesnika koji su se smatrali klasicima. Klasici su služili za učenje latinskog jezika,

⁹ <https://www.treccani.it/enciclopedia/guarino-veronese/>

¹⁰ <https://www.treccani.it/enciclopedia/vittorino-da-feltre>

¹¹ Grendler. Str. 14 – 15.

gramatike i retorike. Primarna literatura srednjeg vijeka sadržavala je *Ars minor* (elementarna gramatika u obliku pitanja i odgovora), *Disticha Catonis* (zbirka moralnih i etičkih životnih naputaka), *Liber Aesopi* (Ezopove basne, pune moralnih naputaka), *Ecloga Theoduli* (važna zbog mitolojskih priča), *Institutiones grammaticae* (Priscijan) itd. Iz Držićevog *Skupa* saznajemo da je i na našim prostorima korištena Donatova knjiga kao udžbenik.¹²

Zbog nezadovoljstva Priscijanovom gramatikom, koja je kritizirana zbog nejasnih definicija i nelogične strukture, u 12. stoljeću Francuz Alexander de Villedieu sastavlja novu gramatiku – gramatiku u stihovima¹³. Radi se o djelu *Doctrinale*, koje se iz Francuske proširilo po gotovo cijeloj Europi. Važna je činjenica koju nam donosi Robert Black u vezi s njom, a to je da se radi o gramatici namijenjenoj učenicima koji su već prošli osnovno obrazovanje, odnosno koji su imali prethodno znanje. Sve do početka 13. stoljeća postojale su male razlike u kurikulumu između sjeverne Europe i Italije. Naime, u sjevernoj Europi *Doctrinale* se i dalje učio napamet, dok u Italiji to nije bila jedina metoda učenja, jer nailazimo na velik broj prijepisa upravo te gramatike.

Nadalje, u 14. stoljeću važna je gramatika Francesca da Butija *Regulae grammaticales* koja uvodi novost u vezi s učenjem latinskog jezika. De Buti je svoju gramatiku organizirao u tri dijela: *latinum minus*, *latinum mediocre* i *latinum maiorum*, odnosno po težini – od onoga što je on smatrao lakšim prema težim dijelovima gramatike¹⁴. Tako je npr. prvi dio bio o imenicama, aktivu i pasivu, deponentnim i bezličnim glagolima, gerundima, supinima itd., drugi dio o nepravilnim imenicama, o pridjevima i komparaciji, o nepravilnim glagolima, participima, zamjenicama, te zadnji dio o figurama i veznicima. Također, s 14. stoljećem u obrazovanje ulazi pučki jezik, tj. dijalekt kako bi se objasnile neke strukture, nejasne i nepoznate stvari. Na taj način De Buti objašnjava nepravilne glagole: prvo raspravlja o nepravilnosti, a zatim donosi popis s glagolima i njihovim ekvivalentima na narodnom jeziku. U 15. stoljeću možemo primijetiti da se i dalje koriste *Regulae* i *Doctrinale*.

Dakle, unatoč tome što su humanisti pokušavali poboljšati obrazovanje svojim gramatikama-udžbenicima, vraćali su se i srednjovjekovnim uzorima iz kojih su crpili ideje.

¹² <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/donat-elije-aelius-donatus/>

¹³ Black, Robert. 2003. *Humanism and education in Medieval and Renaissance Italy*. Cambridge University Press. Sjedinjenje Američke Države. Str. 69.

¹⁴ Str. 100.

Humanizam na hrvatskom prostoru i humanistički Trogir

Humanistički se pokret relativno brzo proširio i na hrvatska područja, osobito u priobalju, a razlog tome su geografska blizina, trgovačke i kulturne veze s talijanskim gradovima, uporaba latinskog jezika, odlazak hrvatskih studenata na inozemna učilišta i dolazak obrazovanih ljudi u dalmatinske gradove. U prvoj polovici 15. stoljeća javlja se sve veći interes za prepisivanje antičkih natpisa i klasičnih djela, a najvažnije ličnosti vezane uz taj vid humanističkog djelovanja su Zadrani Juraj Benja i Trogiranin Petar Cipiko¹⁵.

Tek se sredinom 15. stoljeća javljaju i prva autorska djela. Što se tiče područja gramatike, vrijedi izdvojiti nekoliko važnijih djela kao što su gramatički priručnici Ivana Polikarpa Severitana i Šimuna Aretofila. Humanistička disciplina koja je doživjela najveći procvat na hrvatskim prostorima u tom razdoblju bila je retorika¹⁶. Humanisti su zbog svog obrazovanja bili traženi za političke i diplomatske poslove pa su nam tako ostali sačuvani mnogobrojni govori. Neki od primjera su posmrtni govor Nikole Modruškog za kardinala Riarija, nadgrobnni govori Ilije Crijevića, svečani govor Vinka Pribojevića o podrijetlu i događajima Slavena itd. Jedna pak od najvažnijih vrsta književnosti hrvatskog humanizma bili su protuturski govori, tzv. *antiturska*¹⁷. Ta činjenica ne iznenađuje s obzirom na to da se narod na našim prostorima u to vrijeme neprekidno borio s turskim napadima i agresijama. Stoga je u tim djelima prisutan snažan protuturski i kršćanski duh. Što se tiče historiografije, ističe se djelo Ludovika Crijevića Tuberoni *Commentaria de temporibus suis*, gdje se autor bavi suvremenom poviješću oslanjajući se u stilskom i narativnom pogledu na rimske klasike (Tacit, Salustije, Livije). Ep je također bio važna književna vrsta u hrvatskom humanizmu, a inspiracija je većinom dolazila iz Biblije ili iz grčke mitologije. Neki od primjera su epovi Jakova Bunića *De raptu Cerberi* i *De vita et gestis Christi*, ep Damjana Beneše *De morte Christi* te ep Marka Marulića *Davidias* itd. Nadalje, u pjesništvu se isprepliće antička tradicija s talijanskim petrarkizmom kao u zbirci Karla Pucića, elegijama Ilije Crijevića itd. Moralna filozofija nije toliko zastupljena, a njeni se predstavnici bave kršćanskim pitanjima i pitanjima čovjekova života i sreće.

Nakon što je općenito predstavljen humanizam kao intelektualni i književni pokret u

¹⁵ <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/humanizam/>

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

Hrvatskoj i njegovi glavni predstavnici i djela, vrijedi se posebno osvrnuti na jedan hrvatski grad i njegov doprinos ovom razdoblju. Radi se o gradu *civium Romanorum marmore notum* (kako je rekao Plinije Stariji¹⁸), odnosno o Trogiru, rodnom gradu mnogih humanista pa tako i Šimuna Aretofila. Kao glavnu literaturu za ovo poglavlje koristila sam knjigu Krešimira Čvrljaka *Trogirani i Trogir u sustavu hrvatskoga i europskoga humanizma i renesanse*¹⁹.

Grčki *Tragurion*, rimski *Tragurium*, humanistički *Tragura* sve su imena grada s bogatom poviješću i kulturnom baštinom. Uz splitski, šibenski, zadarski i dubrovački, značajan i mnogobrojan bio je i trogirski humanistički krug. No, treba prvo spomenuti osobe i događaje koji su prethodili pokretu i utjecali na njegovu pojavu. Važna protohumanistička ličnost 14. stoljeća, kako za Trogir, tako i za Hrvatsku, koju Čvrljak izdvaja na početku knjige bio je Augustin Kažotić (1260. – 1323.). Nakon završene dominikanske škole u Splitu, Kažotić odlazi u Pariz na daljnje školovanje. Činjenica da je bio u službi trojice papa kao savjetnik (pape Benedikta XI., Klementa V. i Ivana XXII.)²⁰ govori mnogo o visokom stupnju njegovog obrazovanja. Godine 1303. imenovan je biskupom u Zagrebu te je ondje utemeljio katedralnu školu i knjižnicu. Katedralna je škola služila ne samo za obrazovanje budućih svećenika, nego i obnašatelja raznih građanskih službi (javni bilježnici, savjetnici, pisari itd.). Materijal za učenje uključivao je teološka i biblijska djela, djela za studij latinske književnosti, matematike, astronomije, meteorologije i zemljopisa. Važni su bili i kodeksi koje je Kažotić prikupio i donio iz Pariza, ali i njegova rukopisna ostavština. Smatra se veoma važnim za organizaciju visokog školstva i prosvjete u Hrvatskoj²¹. Nadalje, Čvrljak dodaje da je dolazak kardinala Gentilisa de Monteflorea (2. pol. 13. st. – 1312.) te kasnije liječnika i filozofa Pietra Buona (14./15. st.) u Trogir mogao pridonijeti širenju humanističkog pokreta u Hrvatskoj, premda za to ne postoje čvrsti dokazi. Kardinal de Monteflore bio je diplomat i rimski teolog koji je došao u Trogir riješiti crkvena pitanja, dok je Pietro Buono došao u taj grad na položaj gradskog liječnika.

Na hrvatskim područjima humanisti izražavaju zanimanje za antiku sakupljanjem, prepisivanjem i tumačenjem antičkih natpisa. Među prvim kolekcionarima antičkih natpisa u

¹⁸ Iz djela Gaja Plinija Sekunda *Naturalis historia*, u III. knjizi.

¹⁹ Čvrljak, Krešimir. 2017. *Trogirani i Trogir u sustavu hrvatskoga i europskoga humanizma i renesanse*.

Vlastita naklada. Zagreb. Str. 18.

²⁰ Str. 12.

²¹ Str. 6.

Europi nalazi se upravo jedan Trogirani, Petar Cipiko (druga pol. 14. st. – 1440.)²². Njegovo prijateljstvo sa Zadraninom Jurjem Benjom rezultiralo je kodeksom u kojem se nalaze mnogi prijepisi. Najprije je Benja u znak prijateljstva darovao Cipiku prijepis djela *De viris illustribus*, a zatim je Cipiko tom prijepisu nadodao svoje prijepise i tako je nastao tzv. *Codex Tragurinus*²³. Također, u Cipikovim kodeksima nalaze se i prijevodi grčkih tekstova, što je zapravo najranije svjedočanstvo o humanističkom zanimanju za grčki jezik na hrvatskim prostorima²⁴.

Iz obitelji Cipiko potekao je velik broj humanista, pa tako uz Petra vrijedi spomenuti još dvojicu Trogirana: Koriolana (Petrov sin) i Ludovika (Koriolanov sin). Koriolan (1425. – 1493.) od oca je naslijedio ljubav prema književnosti i prema ratu. Po uzoru na Cicerona, napisao je djelo *Petri Mocenici Imperatoris gesta*, a radi se o ratnim uspomenama u kojima se opisuje vojna ekspedicija Mlečana. Ludovik (1456. – 1504.) je završio školovanje u Padovi te je bio u doticaju s mnogim talijanskim humanistima. Njegovo najvažnije djelo je *Panegirik mletačkomu Senatu (Panegyricus in Senatum Venetiarum, 1482.)*²⁵. Sastoji se od 257 heksametara, a radi se o obliku humanističke poezije kojom se želi uveličati jedna osoba, događaj ili nekakav predmet, u ovom slučaju mletački senat. Divljenje njegovom opusu izražavaju u pismu mnogi učeni ljudi kao što su Palladio Fosco, Raffaele Armellini, Giovanni Aurelio Augurelli i dr.

Čvrljak zatim izdvaja Mateja Andreisa kao važnog trogirskog humanista i pjesnika. Najpoznatije njegovo djelo je epitalamij (svatovac, kako ga Čvrljak naziva) *Epithalamium Matthaei Andronici Tragurini in nuptias Vladislai* iz 1502. godine²⁶. Radi se o djelu u heksametrima napisanom po uzoru na grčku tradiciju kako bi se uveličala svadba ugarsko-češkog kralja Vladislava II. Andreisova pohvala je u jednu ruku i sugestivna, jer potiče i ohrabruje kraljev protuturski angažman. Neven Jovanović u svom znanstvenom radu *Epithalamium Mateja Andreisa* analizira i uspoređuje Andreisov epitalamij s onima rimskih pisaca Katula, Stacija i Klaudija te zaključuje da Andreis preuzima motive od rimskih pisaca te ih interpretira i usklađuje na svoj način²⁷.

²² Str. 32.

²³ Str. 41. – 42.

²⁴ Str. 46.

²⁵ Str. 63.

²⁶ Str. 139. Puni naziv djela: *Epithalamium Matthaei Andronici Tragurini in nuptias Vladislai invictissimi ac felicissimi Pannoniarum ac Boemiae regis et Annae Candaliae reginae Serenissimae*.

²⁷ Jovanović, Neven. (1994.) *Epithalamium Mateja Andreisa. Umjetnost riječi*, 38: 57 – 64.

Uz Andreisa, treba dodati još jednog pjesnika, a to je Ivan Lipavić Trogiranin kojeg se svrstava među najstarije hrvatske elegičare²⁸. Lipavić u elegiji *Ioannes Lipavich post pestem Tragurium rediens composuit* veliča svoj rodni grad. Ana Plosnić Škarić analizirala je spomenutu elegiju u radu *Trogir in a Poem by Ivan Lipavić*²⁹. Rad govori o velikoj ljubavi Lipavića prema Trogiru koji je zbog kuge pretrpio velike gubitke. Važno je također spomenuti, što saznajemo iz rada, da Lipavić iznosi idealistički prikaz grada kad govori o utvrdama i građevinama, te da je teško iz njegovih stihova točno utvrditi izgled grada u 15. stoljeću.

U trogirskom kodeksu *Varia Dalmatica*, koji su sastavili Petar i Ivan Lucić, nalazi se 340 pjesničkih sastavaka pa tako i pjesme Ivana Pridojevića (1583. – ?). Pridojević je, kao i Lipavić, veličao Trogir, a njegova je najpoznatija pjesma *De Tragurii praeclarae Dalmatiae urbis laudibus carmen*. Važan je također i Frane Trankvil Andreis (1490. – 1571.) kojeg Čvrljak naziva „trogirski humanistički intelektualni masiv“³⁰. U Andreisov bogati opus na latinskom ulaze rasprave, govori, poslanice, pjesme, pisma itd. Osobito su značajni njegovi antiturski govori: *Oratio contra Thurca ad Germanos habita* (1518.), *Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurca* (1541.) i *Ad optimates Polonos admonitio* (1545.). Čvrljak navodi i Šimuna Aretofila kao veoma važnu figuru početaka hrvatske filologije, no o tome će biti riječ u sljedećem poglavlju.

²⁸ Čvrljak. Str. 143.

²⁹ Škarić Plosnić, Ana. (2017). *Trogir in a Poem by Ivan Lipavić*. U Benyovsky Latin, Irena; Pešorda Vardić, Zrinka (ur.) *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

³⁰ Čvrljak. Str. 198.

Život Šimuna Aretofila

Šimun Arefofil (potkraj 15. st. – sredina 16. st.) ili latinizirano *Simon Aretophylus* trogirski je humanist i filolog. Autor je djela *Regulae grammatices* (1527.), koje je glavni predmet ovog diplomskog rada.

Aretofil u gramatici sam sebe predstavlja te nam govori ponešto o svom podrijetlu: *Sum Tragurinus, Dalmata, Christianus*, odnosno da je iz grada Trogira, iz Dalmacije te da je kršćanske vjere. Međutim, ne postoji mnogo izvora o njegovom životu. Ivan Lucić (1604. – 1679.), također Trogirani, hrvatski je povjesničar koji spominje Aretofila u djelu *Memoriae istoriche di Tragurio, ora detto Traù* (Venecija, 1673.) te ga svrstava među istaknute osobe povijesti Trogira³¹. Osim toga, zahvaljujući pohvali koju je Aretofil namijenio biskupu, Lucić zaključuje da je živio oko 1520. godine. Važno je nadodati da Lucić iznosi i pohvalu Jana Vitalea, ali nije u originalu (na latinskom jeziku), već prijevod na hrvatskom jeziku. Osim njega, Šime Ljubić (1822. – 1896.), hrvatski teolog i povjesničar, vrlo ukratko spominje Aretofila u svom djelu na talijanskom *Dizionario biografico degli uomini illustri* (1856.)³². Zanimljivo je da ga je on cijenio kao gramatičara, jer ga naziva *buon grammatico latino*³³, odnosno vještim gramatičarem na latinskom jeziku. Ljubić ne iznosi mnogo podataka o Aretofilovom životu, ali iznosi najvažnije činjenice: da je rodom iz Trogira (*Simeone di Traù*)³⁴, puni naslov djela, posvetu gramatike i pohvalu Iana Vitalea.

Čvrljak, autor knjige o Trogiranima i Trogiru o kojoj je bilo riječ u prethodnom poglavlju, također izdvaja Aretofila kao važnu ličnost hrvatskog humanizma. Uzimajući u obzir Aretofilovu posvetu biskupu u Iesiju i Vitaleove stihove na početku djela, Čvrljak zaključuje da su sva trojica povezani još od studijskih dana, odnosno da je Aretofil vjerovatno studirao u Italiji (Ancona ili Venecija)³⁵. Dakle, to su bili glavni podaci vezani uz njegov život.

³¹ Lucić, Ivan. 1979. *Memoriae istoriche di Tragurio, ora detto Traù*. Čakavski sabor. Split. Str. 1116. – 1117.

³² Ljubić, Šime. 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri*. Tiskara Leopolda Sommera. Beč. Str. 278.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Čvrljak. Str. 160.

Paratekstovi uz *Regulae grammatices*

I. Pohvalni epigram

U izdanju Aretofilove gramatike prije izlaganja samog gramatičkog sadržaja nalaze se pohvalni epigram Iana Vitalea i Aretofilova posveta biskupu Iesija. Analizirat ću zašto su oba teksta važna i koje činjenice donose za bolje razumijevanje autora i gramatike.

Pohvalni epigram sastavak je otisnut na prednjoj strani prvoga lista izdanja, ispod naslova Aretofilove knjige *Regulae grammatices Simonis Aretophyli Tragurini Dalmatae ad utilitatem puerorum* (Gramatička pravila Šimuna Aretofila Dalmatinca učenicima vrlo korisna za upotrebu). Pohvalu je napisao Iano Vitale (oko 1485. – oko 1560.) iz Palerma. Radi se o teologu i pjesniku koji je bio veoma aktivan u crkvenim krugovima³⁶. Smatra se da je poveznica između Aretofila i Vitalea činjenica da su obojica rođeni u posljednjim desetljećima 15. stoljeća te također Aretofilov studij u Italiji zahvaljujući kojem je došao u doticaj s mnogim učenim ljudima³⁷. Epigram je napisan u elegijskim distisima te ukupno ima osam stihova. Vitale hvali Aretofilovu gramatiku i preporučuje mladim učenicima da je čitaju kako bi oplemenili svoj, „neobrađeni“, nezreli duh:

*Disce, puer, teneris studiis his pascere ab annis
Ingenium atque animum nobilitare rudem.*

Dakle, naglašava važnost čitanja i obrazovanja jer se uz njih postiže vrhunac i svrha života. Tad se i smrt lakše podnosi i, na neki način, život se nastavlja i nakon smrti.

*Ergo, Aretophili nectar bibe, ne tibi posthac
Mors noceat, dulce est uiuere post cineres.*

II. Posveta biskupu

Nakon epigrama slijedi Aretofilova posveta biskupu. Kako iščitavamo već u naslovu teksta, radi se o Petru Paolu Venanziju, biskupu Jesija i namjesniku na području današnje Ancone. Činjenica da je Venanzio obnašao funkciju biskupa od 1513. do 1519. govori o tome da su njih dvojica vjerojatno bili u kontaktu za vrijeme Aretofilovog studija u Italiji (kao što je to bio slučaj i s

³⁶ https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-francesco-vitale_%28Dizionario-Biografico%29/

³⁷ Čvrljak. Str. 160.

Vitaleom)³⁸. Također u naslovu, Aretofil za biskupa kaže da je njegov *fautor*, odnosno naziva ga svojim mecenom, zaštitnikom, što svjedoči o njihovom bliskom odnosu.

Aretofil započinje tekst anegdotom i obraćanjem biskupu te ga naziva *providentissime praeses* („o veoma razboriti biskupe“). Anegdota govori o tome da nekoć nije bilo dopušteno pristupiti kralju Perzijanaca bez simboličnog darka, međutim, dok je kralj Artakserks jahao, pojavio se pred njim priprosti i neugledni radnik. Kako radnik nije imao što ponuditi, dosjetio se zagrabit malo vode iz obližnjeg potočića te ju je pružio kralju, a kralj je tu ideju snalažljivog i skromnog čovjeka uz osmijeh prihvatio. Dakle, kao što neugledni radnik pokušava nešto ponuditi bogatom kralju, tako i Aretofil pokušava ovom posvetom i veličanjem odužiti se te zahvaliti biskupu za njegovo pokroviteljstvo.

Consentaneum duxi quippiam e meo penu, tuae amplitudini dicare...

„Odlučio sam da je prikladno da nešto svoje posvetim tvojoj uzvišenosti...“

Aretofil zatim donosi za njegov životopis važnu činjenicu, a to je da je vodio elementarnu školu u talijanskom gradiću Amandoli gdje je i biskup Venanzio dolazio kako bi riješio provincijske poslove. Osim toga, spominju se biskupovi nećaci o čijem se obrazovanju brinuo, a Aretofil smatra da im treba ponuditi i posvetiti ova njegova pravila, odnosno gramatiku koju je napisao posebno za početnike. Po uzoru na Horacija (65. pr. Kr. – 8. pr. Kr.) nastoji biti sažet i jasan te se vodi njegovom rečenicom:

*Quicquid praecipies esto brevis, ut cito dicta percipiant animi dociles teneantque fideles*³⁹

„Štogod da činiš budi sažet, da oni koji te slušaju mogu brzo razumjeti i usvojiti rečeno.“

Dakle, Aretofilu je veoma važno biskupovo mišljenje i odobrenje, jer ako on prihvati i pohvali njegovo djelo, onda neće mariti za zle jezike, kritičare i ružne riječi.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Rečenica iz Horacijeva djela *Ars poetica*, stihovi 335 – 336.

Analiza Aretofilove gramatike

Aretofilova *Regulae grammatices*, uz Severitanovu gramatiku, označavaju početak humanističkog bavljenja latinskom gramatikom u nas⁴⁰. Iz tog razdoblja najmanje je gramatičkih priručnika, zbog toga je i još veća vrijednost djela. Gramatika je objavljena 1527. godine u Veneciji, a Aretofil ju je namijenio za početnicima latinskog jezika⁴¹. Pisana je jednostavnim stilom i vrlo sažeto (kao što je i istaknuo u posveti biskupu sintagmom *breuitati studens*). Važno je reći da Aretofil piše vlastitu gramatiku, odnosno da ne prevodi niti ne komentira tuđu, nego da se radi o autorskom djelu po uzoru na Guarina Veronesea⁴².

Gramatika započinje podjelom na osam dijelova iskaza: imenice, zamjenice, glagole, participe, prijedloge, priloge, usklrike i veznike. Aretofil na to dodaje da od njih prve četiri kategorije pripadaju promjenjivim vrstama riječi, a druge nisu sklone promjenama. U gramatici uglavnom slijedi tu podjelu, ali nešto dodaje i nešto izostavlja. Zanimljivo je da u djelu ne govori posebno o veznicima i usklricima koje spominje u podjeli. Naglasak stavlja na morfologiju i rekciju glagola te njima posvećuje najveći dio gramatike. Djelo ću analizirati slijedeći Aretofilov poredak i iznoseći definicije, klasifikaciju i, djelomično, primjere koje on donosi.

I. *De nomine*

Aretofil definira imenske riječi kao promjenjive vrste riječi koje imaju pripadajući padež, značenje i rod. Dijeli ih na pridjevske (*adiectiua*) i imenske (*substantiua*). Pridjeve svrstava u tri skupine s obzirom na oblik riječi koji se javlja uz imensku riječ, odnosno s obzirom na njihov nastavak. Tako razlikuje *bonus, bona, bonum* koji ima tri različita oblika, zatim *fortis, forte* koji ima dva oblika (*hic et haec fortis / haec fortis*) te *foelix* koji ima jedan (*hic, haec et hoc foelix*). Imenski oblik, tj. imenica, može biti vlastiti ili opći. Primjeri koje navodi su *Virgilius* kao *proprium substantiuum* i *poeta* kao *appellatiuum substantiuum*. Imenske riječi mogu imati tri roda: muški, ženski i srednji rod, a za oblik po kojem se međusobno razlikuju gramatički rodovi upotrebljava riječ *articulus*.

Zatim dijeli imenske riječi na pet kategorija s obzirom na vrstu, rod, broj, oblik i padež.

⁴⁰ Čvrljak. Str. 158.

⁴¹ Čvrljak. Str. 157.

⁴² Čvrljak. Str. 161.

Što se tiče vrste to su osnovne (*primitiua*) i izvedene riječi (*deriuatiua*), a njegovi primjeri su *Roma* i *Romanus*. Sedam je rodova imenskih riječi, a to su muški (*hic Simon*), ženski (*haec Iulia*), srednji (*hoc templum*), zajednički (*hic et haec homo*), jedinstveni (*hic, haec et hoc foelix*), neodređeni (*hic vel haec dies*) i miješani (*hic passer et haec aquila*). Što se tiče broja, postoji jednina i množina. Tvorbenih je oblika (*figurae*) tri to su jednostavni, složeni i izvedeni iz složenih. Padeža ima šest, a za njihov primjer Aretofil je deklinirao svoje ime (*Simon, Simonis, Simoni, Simonem, Simon, Simone*). Zatim ističe da ima pet vrsta deklinacija po kojima se imenice dekliniraju, a raspoznaju se po genitivu jednine. Na kraju poglavlja govori o brojevima: koji se dekliniraju, a koji ne mijenjaju oblik. Dakle, Aretofil u ovom poglavlju donosi definiciju imenskih riječi i pripadajuće podjele te na taj način iznosi osnovne gramatičke podatke potrebne jednom početniku. Činjenica da se ne bavi, npr. imenicama koje imaju samo jedninu ili samo množinu ili imenicama koje se ne dekliniraju, govori nam da nije ulazio u detalje, već da se radi o bazičnom znanju, što je i naglasio da mu je cilj.

II. *De pronomine*

U sljedećem poglavlju Aretofil nastavlja analizu imenskih riječi, i to sa zamjenicama za koje kaže da su promjenjiva vrsta riječi koja može zamijeniti imenice. Dijeli ih u šest kategorija, ovisno o vrsti, rodu, broju, tvorbenom obliku, licu i padežu. Što se tiče vrste, mogu biti jednostavne (*primitiua*) ili složene (*derivatiua*), primjer koji daje za jednostavnu zamjenicu je *ego*, a za složenu *meus*. Navodi da postoji pet rodova zamjenica, a to su muški (*hic*), ženski (*haec*), srednji (*hoc*), opći (*ego*) i zajednički (*nostras*). S obzirom na broj, zamjenice mogu biti u jednini (*ego*) ili u množini (*nos*). Tri su lica: prvo (*ego*), drugo (*tu*) i treće (*ille*), odnosno ja, ti i on. Kao i kod imenica, tako i kod zamjenica ima šest padeža. Pritom Aretofil dodaje da većina zamjenica nema vokativ. Četiri su načina dekliniranja zamjenica, ovisno o tome kako završavaju u genitivu. Prvi način su zamjenice koje završavaju na -i ili -is (*mei, meis*), drugi one koje završavaju na -ius (*illius*), treći na -i ili -ae (*mei, meae*) i četvrti na -tis (*nostratis*). Na kraju kao da upozorava učenike da treba paziti da se imenske riječi kao npr. pridjev ili neka zamjenica mora slagati u rodu, broju i padežu s imenicom na koju se odnosi.

III. De uerbo

Aretofil na početku iznosi definiciju glagola prema kojoj je glagol promjenjiva vrsta riječi s vremenom i načinom, a može imati dva glagolska lika: aktiv i pasiv ili može imati neutralno značenje. Glagole dijeli s obzirom na vrstu, rod, konjugaciju, način, vrijeme, lice, broj i oblik. Glagoli su po vrsti jednostavni i izvedeni, kao npr. *lego* i *lecturio*. Zatim navodi da se glagoli mogu podijeliti u pet skupina s obzirom na rod: aktiv (*amo*), pasiv (*amor*), neodređeni (*seruio*), zajednički (*largior*) i deponentni (*misereor*). Četiri su konjugacije glagola, prva čije drugo lice završava na -as ili -aris (*amas, amaris*), druga na -es ili -eris (*doces, doceris*), treća na -is ili -eris (*legis, legeris*) i četvrta na -is ili -iris (*audis, audiris*). Ovdje vrijedi istaknuti razliku u odnosu na današnje označavanje glagola i njegove konjugacije, s obzirom na to da se sada umjesto nastavaka koriste brojevi koji označavaju četiri konjugacije. Pa tako dok Aretofil iznosi glagole u obliku npr. *amo, amas, amaui, amatum*, danas je to puno jednostavnije izraženo u obliku *amo*, 1. iz kojega se drugi oblici podrazumijevaju. Potom iznosi nekoliko iznimaka koje imaju posebnu konjugaciju, kao što su glagoli *uolo, fero* i *edo*. Nastavlja analizu s glagolskim načinima, a to su indikativ (*amo*), imperativ (*ama*), optativ (*utinam amarem*), konjunktiv (*cum amem*) i infinitiv (*amare*). Zanimljivo je primijetiti da on smješta infinitiv u glagolski način, dok se npr. u gramatici Gortan-Gorski-Pauš infinitiv nalazi među glagolskim imenicama. Aretofil izdvaja šest glagolskih vremena, a to su prezent (*amo*), perfekt (*amaui*), imperfekt (*amabam*), pluskvamperfekt (*amaueram*) i futur (*amabo*). Ovdje je važno uočiti da uopće ne navodi futur drugi, već samo futur prvi. Nastavlja analizu podjelom na tri glagolska lica: prvo, drugo i treće (*amo, amas, amat*), a mogu se naći u jedinini i množini (*amo / amamus*). Tri su oblika glagola: jednostavan (*amo*), složen (*adamo*) i izveden iz složenog (*adamasco*). Na kraju naglašava da se nominativ s glagolom mora slagati u broju i licu, kao što je u primjeru *Simon docet* (Šimun uči).

IV. De uerbis actiuis

Nakon definiranja i podjele glagola, Aretofil posebno analizira određene vrste glagola, a započinje s analizom aktivnih glagola. Aktivni glagoli su oni koji završavaju na -o i od tog oblika tvore passiv na -or, kao što navodi u primjeru *amo / amor*. Aktivni glagol traži vršitelja radnje u nominativu prije, a akuzativ trpitelja radnje poslije, kao npr. *tu emis librum*. Razlikuje nekoliko vrsta aktivnih glagola te navodi nekoliko primjera za svaku od njih. Jednostavni aktivni glagoli su oni koji ne zahtijevaju drugi padež osim akuzativa kao npr. *ego uideo lucem*. Glagoli

koje svrstava u ovu kategoriju su još *amo*, *lego*, *iuvoo* i dr. Posvojni aktivni glagoli su oni koji osim akuzativa traže genitiv ili ablativ, kao u primjeru *ego emo librum trium numorum, uel tribus numis*. Ovdje pripadaju glagoli kao što su *uendo*, *accuso*, *euacuo* itd. Ističe zatim da riječi kao što su *tanti*, *quanti*, *maioris*, *minoris* i dr. (genitivi vrijednosti) stoje u genitivu kad nemaju uz sebe imenicu cijene (*sine substantiuo praetio*), ali kad imaju imenicu cijene, onda stoje u ablativu. Aktivni glagoli koje naziva *actiuum acquisitiuum*, odnosno aktiv stjecanja, traže poslije akuzativa i dativ, kao što je u primjeru *ego do gloriam deo*. Još nekoliko glagola te vrste su: *spondeo*, *praecipio*, *declaro* i dr. Aktivni prijelazni glagoli zahtijevaju još jedan aktiv uz sebe, znači imaju dva objekta, kao u primjeru *ego doceo discipulum literas*. Ostali primjeri tih glagola su *postulo*, *oro*, *induo* i dr. Zatim slijede glagoli koji pripadaju materijalnom aktivu (*actiuum materiale*) koji poslije akuzativa traže ablativ bez prijedloga kao u primjeru *dux priuat militem stipendio*. Još neki od primjera ove vrste su *spolio*, *fulcio*, *nutrio* itd. Zadnju vrstu čine glagoli odvajanja, koji uz akuzativ traže ablativ s *a* ili *ab*, kao u primjeru *tu audis lectionem a magistro*. Daljnji primjeri ovih glagola su *quaero*, *segrego*, *recipio* itd. Važno je primijetiti da dosta primjera, tj. prijevoda glagola Aretofil daje na talijanskom jeziku, a to čini kako bi olakšao usvajanje gradiva svojim učenicima. Radi se o primjerima poput *cerchare* za glagol *quaero*, *receuere* za glagol *recipio*, *spogliare* za glagol *spolio* i mnogi drugi. Osim toga, u ovim poglavljima gdje analizira određene vrste glagola očigledan je naglasak koji Aretofil daje rekciji glagola te se može reći da upravo tom pitanju posvećuje velik dio svoje gramatike.

V. De uerbis passiuus

Aretofil kaže da se pasivni glagoli tvore dodavanjem nastavaka na aktivne glagole kao u primjeru *amo* / *amor*, a poslije njih da dolazi ablativ vršitelja radnje s prijedlogom *a* ili *ab*. Primjer koji prilaže je *discipuli amantur a me*. Primjećuje da prijelazni glagoli poslije akuzativa ne mijenjaju padež, kao u primjeru *ego emo librum multis numis* / *liber emitur a me multis numis*. Zatim govori o neprijelaznim glagolima i ističe da treba razlikovati radi li se o objektu žive ili nežive prirode, odnosno, ako uz objekt dolazi vršitelj radnje onda imenica ide u akuzativ i tad je žive prirode (*discipulus docetur a me uirtutem*), a ako nema vršitelja radnje, onda je nežive prirode i ide u nominativ (*uirtus docetur a me*). Navodi još primjer za materijalne glagole, *discipulus priuatur a magistro ignorantia*, i primjer za glagole odvajanja, *litere discuntur a te a magistro*. Smatram da je ovo poglavlje o pasivnim glagolima nepotpuno i nejasno prikazano,

odnosno da je pisac gramatike možda trebao malo više pojasniti koja je funkcija koje riječi u rečenicama s pasivnim glagolima u odnosu na aktiv.

VI. *De uerbis uocatiuis*

Aretofil donosi veoma jednostavnu definiciju vokativnih glagola, a to je da se radi o glagolima koji zahtijevaju nominativ prije i poslije glagola, kao u primjeru *ego nominor Simon*. Još neki od primjera su *uocor, uideor, habeor* i dr. Također ističe da osim nominativa može doći i ablativ stvari, ablativ sredstva ili ablativ uzroka te navodi primjere iz Vergilijeve *Eneide*:

*Noctem flammis funalia uincent*⁴³.

*Nec soli poenas dant sanguine Teucri*⁴⁴.

U ova dva stiha važna su dva ablativa *flammis* i *sanguine* koja označavaju sredstvo (pobijedit će noć bakljama / Trojanci su platili krvlju). Također treba primijetiti da Aretofil primjere preuzima iz klasika kao što je Vergilije u ovom slučaju.

VII. *De uerbis neutris*

Neutralnim glagolima Aretofil naziva one koji završavaju na -o i -um, kao npr. glagoli *seruio* i *desum*. Oni nemaju pasivni oblik na -or, osim nekih prijelaznih glagola. Zatim Aretofil navodi koje vrste neutralnih glagola on razlikuje. Prvo navodi kopulativne glagole koji traže nominativ prije i poslije glagola kao u primjeru *ego sum laetus*. Još neki od primjera su glagoli *sum, sedeo, dormio* i dr. Posvojni glagoli koji pripadaju ovoj vrsti oni su ispred kojih se nalazi nominativ trpitelja radnje, a iza kojih stoji genitiv ili ablativ vršitelja radnje, kao u primjeru *ego indigeo denariorum uel denariis*. Još neki primjeri su glagoli *egeo, careo, abundo* i dr. Nadalje, glagoli stjecanja su glagoli ispred kojih se nalazi nominativ vršitelja radnje, a iza stoji dativ trpitelja radnje, kao u primjeru *ego seruio deo*. Još nekoliko primjera ove vrste glagola su *studeo, noceo, obtempero* i dr. Aretofil nastavlja s prijelaznim glagolima za koje kaže da su to glagoli kod kojih nominativ vršitelja radnje stoji ispred glagola, a akuzativ trpitelja radnje iza glagola, kao u primjeru *ego aro terram*. Daljnji su primjeri *semino, edo, bibo* i dr. Glagoli učinka su glagoli kod kojih ispred stoji nominativ trpitelja radnje, a iza ablativ bez prijedloga ili akuzativ s

⁴³ Stih pripada prvoj knjizi Eneide, 727. stih.

⁴⁴ Stih pripada drugoj knjizi Eneide, 366. stih.

prijedlozima *ob* ili *propter*, kao u primjeru *ego gaudeo uirtute / ob uirtutem / propter uirtutem*. Ostali primjeri ovih glagola su *madeo*, *areo* i dr. Zatim govori o pasivnim glagolima, a to su glagoli koji u aktivu imaju pasivno značenje te traže prije glagola nominativ trpitelja radnje i poslije glagola ablativ ili *a / ab* vršitelja radnje, kao u primjeru *malus discipulus uapulat a magistro*. Još neki od primjera koje navodi su *exulo*, *ueneo* i dr. Glagolima koje naziva *absoluta* smatra one koji traže prije glagola nominativ vršitelja radnje, a poslije glagola padež s prijedlogom kao u primjeru *ego eo ad templum*. Još nekoliko primjera ovih glagola: *exeo*, *discedo*, *cubo* i dr. Pri kraju ove analize navode se glagoli koji se ne koriste u prvom licu, ili ih u prvom licu upotrebljavaju samo pjesnici, a koriste se ponajviše u trećem licu. To su glagoli kao *pluit* (pada kiša), *fulminat* (sijeva), *tonat* (grmi) i dr. Primjećujemo da se radi o bezličnim glagolima koji označavaju vremenske uvjete.

VIII. *De uerbis communibus*

Aretofil u ovu skupinu svrstava glagole koji završavaju na -or, ali ne dolaze od glagola koji završavaju na -o, a značenje im može biti i aktivno i pasivno. Primjeri glagola su *criminator*, *hortor*, *amplector* i dr.

IX. *De uerbis deponentibus*

Deponentni glagoli su oni koji završavaju na -or i ne dolaze od glagola koji završavaju na -o te mogu imati aktivno značenje kao glagol *sequor* ili pasivno kao glagol *nascor*. Aretofil ističe da postoji sedam vrsta ovih glagola, a ponovno ih razlikuje ovisno o ulozi i položaju imenske riječi koja označava vršitelja radnje (odnosno subjekt) i trpitelja radnje (odnosno objekt ili priložnu oznaku). Prva vrsta traži nominativ vršitelja radnje prije glagola i poslije genitiv trpitelja radnje, kao u primjeru *ego misereor pauperum*. Još neki glagoli te vrste su *recordor*, *reminiscor*, *obliuiscor* i dr. Druga vrsta glagola traži nominativ vršitelja radnje prije, a poslije dativ trpitelja radnje kao u primjeru *ego auxiliior bonis*. Još neki primjeri su *medicor*, *obsequor* i dr. Treća su vrsta su glagoli koji traže prije nominativ vršitelja radnje, a poslije akuzativ trpitelja radnje, kao u primjeru *ego sequor bonos homines*. Ostali primjeri su *praecor*, *scrutor*, *mereor* i dr. Četvrtoj vrsti pripadaju glagoli koji također traže nominativ vršitelja radnje prije glagola, a poslije ablativ trpitelja radnje bez prijedloga, kao u primjeru *ego utor uirtutem*. Aretofil navodi još primjera ovih glagola kao *fruor*, *potior*, *uescor* i dr. Peta vrsta su glagoli koji traže nominativ trpitelja

radnje prije, a poslije glagola ablativ bez prijedloga ili akuzativ s *ob* ili s *propter*, kao u primjeru *laetor uirtute, ob uirtutem / propter uirtutem*. Još neki od primjera su *delector, glorior* i dr. Šestoju vrsti glagola pripadaju oni glagoli koji prije imaju nominativ trpitelja radnje, a poslije ablativ s *a* ili *ab* vršitelja radnje kao u primjeru *ego sum ortus a bono patre*. Ovdje pripadaju i *nascor, patior* i dr. Zadnja i sedma vrsta deponentnih glagola koje Aretofil navodi su glagoli koji traže nominativ vršitelja radnje prije, a poslije mora uslijediti prijedložni izraz. Primjer koji daje je *ego gradior uiam et tu reuerteris ab urbe*.

X. *De uerbis impersonalibus*

Bezlični glagoli su oni koji nemaju broj niti lice, ali imaju aktiv i pasiv. Aktivni završavaju na -t kao *taedet*, a pasivni završavaju na -tur, kao *amatur*. Pasivni bezlični glagoli tvore se od trećeg lica te mogu ili nemati nikakav padež ili mogu tražiti ispred glagola ablativ s *a* ili *ab*, kao u primjeru *a nobis amatur*. Nakon definicije, Aretofil ih dijeli ovisno o tome što se nalazi prije ili poslije bezličnog glagola. Prva vrsta glagola koje navodi su oni kojima iza glagola dolazi infinitiv i traže prije njega genitiv, a te glagole naziva bezličnima kao u primjeru *magistri interest docere*. Međutim, ako se poslije glavnog glagola ne nalazi infinitiv, onda se radi o ličnim glagolima (*uerba personalia*) i traže nominativ vršitelja radnje prije, a genitiv trpitelja radnje poslije glagola, kao u primjeru *libri interesunt discipulorum*. Osim glagola *interest*, navodi kao primjer i glagol *refert*. Ovdje ističe kao važnu činjenicu da zamjenice koje dolaze uz ove glagole idu u ablativ, kao u primjeru *mea interest legere*. Zatim nastavlja o glagolima koji također sadrže infinitiv iza glavnog glagola, a jedna od vrsta takvih glagola su oni koji traže dativ kao u primjeru *mihi placet legere*. No, ako nemaju infinitiv, onda su lični te traže prije nominativ vršitelja radnje i poslije dativ trpitelja radnje, kao u primjeru *festum placet discipulis*. Još neki od primjera ovih glagola su *licet, accidit* i dr. Druga vrsta su glagoli koji prije imaju objekt kao u primjeru *discipulos decet studere*. No, ako nemaju infinitiv poslije, onda traže nominativ vršitelja radnje prije, a poslije glagola akuzativ trpitelja radnje, kao u primjeru *studia delectant me*. Ostali glagoli ove vrste su *delectat, oportet* i dr. Potom govori o glagolima koji traže akuzativ trpitelja radnje prije i genitiv trpitelja radnje ili infinitiv poslije glavnog glagola, kao u primjeru *Simonem taedet peccare*. Još nekoliko primjera ovih glagola su *pudet, miseret* i dr. Završava ovo poglavlje govoreći o glagolima koji imaju uza se infinitiv i glagol u prvom ili drugom licu, a primjer koji navodi je *nos debemus amare deum*. S druge strane, ako je glagol bezlični, odnosno u trećem

licu, onda traže prije određeni padež, a poslije glagola može biti infinitiv, kao u primjeru *ab hominibus solet cantari*. Još neki od primjera ovih glagola su *debet*, *potest* i dr.

XI. De infinitivis

Aretofil definira infinitive kao vrstu riječi koja prije glagola traži akuzativ, a poslije određeni oblik ovisno o glagolu, kao u primjeru *scio iustos amare deum* ili *uideo literas optari a discipulis*. Izdvaja kopulativne infinitive kao one koji imaju uza se oblik sličan onom prethodnom, kao u primjeru *gaudeo discipulos euasisse doctos*, gdje se uz infinitiv perfekta *euasisse* nalaze dva akuzativa *discipulos* i *doctos*. Spominje također i infinitive koji dolaze uz bezlične glagole te također traže ispred i iza infinitiva određeni oblik, a za primjer navodi *laetor prauos poenitere uitiorum*. U ovom je poglavlju važno primijetiti da Aretofil zapravo govori o konstrukciji danas poznatoj kao akuzativ s infinitivom. On govori o infinitivima koji uza se vežu još oblika, a to su zapravo subjekt i objekt.

XII. De gerundiis

U ovom poglavlju Aretofil govori o razlici između gerunda i gerundiva, s tim da on kao termin upotrebljava samo oblik gerund (*gerundium*), a gerund dalje dijeli na onaj aktivnog ili pasivnog značenja, ovisno o tome slaže li se uz imenicu ili ne. Aretofil kaže da je gerund pasivnog značenja, vezan uz imenicu (*gerundia iuncta substantiuis*), ali ne naglašava na koji način, odnosno da se mora slagati u rodu, broju i padežu. Primjer koji navodi za aktivno značenje je *ueni amore legendi librum*, a za pasivno je *ueni gratia docendi discipuli*. Suvremena gramatika razlikuje gerund kao glagolsku imenicu aktivnog, a gerundiv pridjev pasivnog značenja.

XIII. De supinis

Aretofil supinima kao vrsti riječi ne posvećuje puno pažnje. Iznosi ono što je najvažnije, a to je da postoje dva oblika: oni koji završavaju na -um i oni koji imaju nastavak na -u. Supini na -um označavaju kretanje ili cilj, a iza njih može stajati imenska riječ. Primjer je *uado lectum Virgilium*. Zatim govori o supinima na -u koji dolaze uz pridjevske riječi koje mogu značiti mogućnost, sposobnost, a primjer koji daje je *uirtus es digna amatu*. U današnjoj gramatici supin na -um tumači se kao akuzativ cilja, a supin na -u uz pridjeve najčešće kao dativ svrhe.

XIV. *De participiis*

Aretofil definira participe kao promjenjivu vrstu riječi koja od imenice prima rod i padež, a od glagola vrijeme i značenje. Ovom definicijom zapravo razlikuje dvije vrste participa danas poznate, a to su atributni i predikatni particip. Zatim ističe ono što je važno u vezi participa, a to je da se ponaša kao pridjev i da se mora slagati s imenskom riječi u rodu, broju i padežu. Zanimljivo je primijetiti kako Aretofil analizira participe. U njegovoj gramatici participi nisu podjeljeni s obzirom na određeno glagolsko vrijeme, pa da onda iznosi njihove nastavke, već ih on unutar vlastite podjele glagola (o kojoj je bilo prije riječ), analizira i tako iznosi nastavke i pripadajuća glagolska vremena. Počinje s aktivnim glagolima za koje kaže da mogu imati participe na -ans, -ens i -rus. Oni koji završavaju na -ans i -ens označavaju prezent i imperfekt te za njih navodi da se tvore tako što od prvog lica imperfekta maknu nastavak -bam. Tako od glagola *amabam* i *legebam* nastaje *amans* i *legens* te objašnjava što oni znače: *illum qui amat / illum qui amat, odnosno discipulum qui legit / discipulum qui legebat*. S druge strane, za participe koji završavaju na -rus kaže da označavaju futur i da se tvore od supina, odnosno *amatu / amaturus*, što predstavlja razliku u odnosu na današnje tumačenje tvorbe participa. Dakle, u ovom slučaju, Aretofil tvori particip od imperfekta ili supina, a danas nas gramatike uče da se od prezentske osnove glagola tvori particip prezenta, a od participske osnove particip perfekta i particip futura. Nastavlja govoreći o pasivnim glagolima koji mogu imati dvije vrste participa na -tus i -dus. Participi na -tus označavaju perfekt ili pluskvamperfekt i tvore se od supina, a oni na -dus označavaju buduće vrijeme. Primjeri koje navodi su *amatus (eum qui fuit / fuerat amatus)* i *amandus (illum qui amabitur)*. Spominje također i kako se tvore participi od neutralnih, općih i deponentnih glagola, a sve se svodi na razlikovanje nastavaka i jesu li aktivni ili pasivni. Na kraju poglavlja još ističe da particip može označavati posljedicu ako ima uza se imenicu u ablativu, kao u primjeru koji navodi *magistro legente, discipulus discit*.

XV. *De aduerbiis localibus*

U ovom poglavlju Aretofil govori o priložima mjesta, razvrstava ih u šest skupina i izdvaja mnogobrojne primjere za svaku od njih. Dijeli ih s obzirom na značenje i svakoj skupini dodaje pitanje na koje odgovara kako bi olakšao tumačenje istih. *Aduerbia loci* mogu odgovarati na pitanja: *ubi* (gdje), *quo* (kamo), *undenam* (odakle), *qua* (kuda), *quorsum* (prema kamo) i *quousque* (dokle). Navest ću samo neke od primjera. Prilozi koji označavaju mjesto (*statum in*

loco) su *hic, illic, ibi* i dr., prilozi koji označavaju kretanje (*motum ad locum*) su *huc, aliquo, eo* i mnogi drugi. Nakon podjele i navođenja primjera, Aretofil govori o priložnim oznakama mjesta. Tako naglašava razliku u značenju; na primjeru gradova: ako se želi reći u kojem mjestu, onda ide genitiv, kao u primjeru *sum Tragurii*, a ako se želi reći kamo se ide, onda imenica ide u akuzativ, kao u primjeru *eo Anconam*. Međutim, u suvremenoj gramatici, ako se želi izraziti u kojem mjestu, koristi se ablativ (*ablativus loci*), a ne genitiv koji nalazimo u Aretofila, što znači da bi rečenica išla *sum Tragurio*. Osim toga, spominje i imenice koje označavaju pokrajine, regije, rijeke, planine koje dolaze u onaj padež koji zahtijeva prijedlog uz koji dolaze. Nakon analize poglavlja, može se primijetiti da Aretofil na početku ne donosi definiciju priloga općenito, već se samo bavi priložima mjesta, a uopće ne spominje vremenske, načinske i druge vrste priloga.

XVI. *De comparatiuis*

Nakon priloga, Aretofil nastavlja analizu s komparativima. Za komparativ kaže da ima isto značenje kao značenje priloga *magis* s pozitivom (*fortior = magis fortis*). Zatim govori od kojih vrsta riječi se mogu tvoriti komparativi, pa navodi neke primjere: od pridjeva *albior*, od glagola *deterior*, od prijedloga *posterior* i dr. Što se tiče tvorbe komparativa kod pridjeva, Aretofil kaže da se tvori od druge ili treće deklinacije. U drugoj deklinaciji se tvori od genitiva i dodaje se nastavak -or, kao u primjeru *albi / albior*, a u trećoj od dativa i dodaje se nastavak -or, kao u primjeru *grauis / grauior*. Zanimljivo je kako on iznosi tvorbu komparativa u usporedbi s današnjom, jer se danas tvorba komparativa vidi kao da se u genitivu jednine muškog roda u pozitivu makne nastavak -i ili -is te se doda za muški i ženski rod -ior, a za srednji -ius. Također, on ne spominje ovu razliku u rodovima. Međutim, ističe da pridjevi koji ispred nastavka -us imaju vokal nemaju pravilnu komparaciju, već da je tvore pomoću priloga *magis*, kao u primjeru *magis pius*. U današnjoj gramatici ovaj način tvorbe komparativa poznat je pod nazivom opisna komparacija. Zatim izdvaja pridjeve koje su iznimka i imaju nepravilnu komparaciju, kao npr. *bonus / melius, malus / peior, paruus / minor* itd. U ovom poglavlju, možemo primijetiti da se nakratko dotiče sintakse kad govori o slaganju komparativa s *quam* i imenicom u nominativu ili s ablativom bez *quam*, a za primjer daje rečenice *magister est doctior quam discipulus / magister est doctior discupulo*.

XVI. *De superlatiuis*

Aretofil superlative izlaže na isti način kao i prethodno komparative, odnosno kaže da je to najviši stupanj pridjeva i da se može izraziti prilogom *maxime* s pozitivom, kao u primjeru *fortissimus / maxime fortis*. Zatim govori da se u genitivu druge deklinacije dodaje s + -simus, kao u primjeru *albi / albissimus*, a u genitivu treće deklinacije dodaje se -simus, kao u primjeru *fortis / fortissimus*. Ovaj opis tvorbe je također drugačiji od onog današnjeg, koji je jednostavniji, jer se opet, kao i za tvorbu komparativa, uzima genitiv jednine muškog roda u pozitivu te se odbaci završetak na -i ili -is i doda nastavak za superlativ -issimus, -issima, -issimum. Aretofil izdvaja pridjeve koji završavaju na -er i one na -ilis koji imaju drugačiju komparaciju, kao što se vidi iz primjera *pulcher / pulcherrimus* i *facilis / facillimus*. Navodi i neke nepravilne superlative kao *bonus / optimus*, *magnus / maximus*, *multus / plurimus* i dr. Na kraju poglavlja naglašava da se superlativ mora slagati s imenicom koja mu prethodi ili ga slijedi, kao u primjeru *rosa est pulcherrima / pulcherrimus florum*.

XVII. *De uerbis deriuatiuis*

U ovom poglavlju Aretofil govori o izvedenim glagolima i dijeli ih na *uerba frequentatiua*, *augmentatiua*, *desideratiua* i *motiua*. Za *uerba frequentatiua* kaže da se tvore od supina, tako da se -u pretvori u -o, kao u primjeru *dormio / dormitu / dormito*, a objašnjava ga s *frequenter dormio* (često spavam, drijemam). Radi se o glagolima koji označavaju ponavljanje radnje. Druga su vrsta *uerba augmentatiua* koji se tvore od drugog lica prezenta druge konjugacije te se doda -co, kao u primjeru *timeo / timesco*. Ova vrsta glagola poznata je danas pod nazivom *uerba incohatiua*, jer se većinom odnose na početak neke radnje ili stanja. Treća su vrsta *uerba desideratiua* koji označavaju želju, a za njih Aretofil kaže da se također tvore od supina na -u kojem se dodaje nastavak -rio, kao u primjeru *edo / esu / esurio* (željeti hranu). I zadnja vrsta, slična prošlima, koju navodi su *uerba motiua*, koji označavaju nekakav motiv, kao u primjeru *leuasso = leuem facio*.

Vrijedi napomenuti da Aretofil u ovom (i sljedećem) poglavlju ponovno govori o vrstama glagola, što je vrlo neobično jer se pitamo zašto ih nije smjestio zajedno s analizom ostalih glagola, budući da u prvom dijelu gramatike govori o glagolima pa nastavlja s priložima i komparacijom pridjeva, a onda se opet vraća na glagole.

XVIII. *De uerbis defectiuis*

Verba defectiua ili nepotpuni glagoli su, kako im naziv kaže, glagoli koji nemaju svih oblika. Aretofil izdvaja takve glagole te navodi koje oblike imaju. Radi se o glagolima *aio, inquam, aue, salue* i dr. Također dodaje da glagoli *memini, coepi, noui* i *odi* imaju samo oblike perfektne osnove.

XIX. *De relatiuis*

U ovom poglavlju Aretofil govori o odnosnim zamjenicama te ih dijeli na dvije skupine: *substantiae* i *accidentis*. *Relativa substantiae* su zamjenice koje se vežu uz imenicu. Kao primjer daje rečenicu *magister quem audio est doctus*, gdje je *quem* odnosna zamjenica koja dolazi iza imenice. Unutar *relatiua substantiae* razlikuje dvije različite vrste, a to su zamjenice sličnosti i zamjenice različitosti. Zamjenice sličnosti su one koje se slažu s imenicom na koju se odnose, kao u primjeru *magister legit et idem docet*. S druge strane, zamjenice različitosti su one koje se ne slažu s imenicom u rodu, kao u primjeru *lego Tullium et alios oratores*. Zatim analizira drugu skupinu odnosnih zamjenica, one koje naziva *accidentis* i kaže da se s moraju slagati s imenicom, a za primjer navodi rečenicu *domus mea est magna quantum est atrium tuum*. Ostali primjeri koje daje su *qualis, quantus, quot, quotus, cuius* i dr. Analizira ih posebno po odgovarajućim parovima te nadodaje uz koje riječi dolaze. Jedan od primjera je *qualis / talis*, a za njih kaže da dolaze uz pridjevske riječi koje označuju karakteristike, osobnost, boju ili riječi sličnog značenja, kao npr. *bonus, malus, albus, pulcher* i dr.

XX. *De patronymicis*

Na početku poglavlja Aretofil iznosi definiciju patronima, a to je da se radi o imenicama koje su izvedenice i znače sina, kćer ili potomaka određene osobe. Primjeri koje daje su *Romulides, Scipiades* i dr. Što se tiče uporabe ovih vrsta riječi, kaže da ih često koriste pjesnici i govornici kada upotrebljavaju grčke imenice. Zatim ističe da se patronimi mogu tvoriti od prve, druge ili treće deklinacije, od genitiva jednine, a dodaje se nastavak *-des*, kao u primjeru *Priami /Priamides*. Spominje također i patronime koji su ženskog roda (*patronymica foeminina*) te kaže da se tvore tako da se od oblika muškog roda samo odbaci *-de*, pa nastaje od *Priamides* – *Priamis*. Također ističe da je, u ovom slučaju, razlika između muškog i ženskog roda u tome da se imenice muškog roda dekliniraju po prvoj, a ženskog po trećoj deklinaciji.

XXI. *De figuris*

U zadnjem poglavlju svoje gramatike Aretofil se bavi figurama kao nepravilnim oblicima govora izražavanja koje su pisci izmislili iz nužde ili radi ukrasa. Razlikuje osam vrsta figura, a to su evokacija, apozicija, silepsa, prolepsa, zeugma, sinteza, antiproza i sinegdoha. Za evokaciju kaže da se radi o figuri gdje se umjesto trećeg lica, koristi prvo i drugo te se određenu osobu, stvar zaziva. Apozicija je figura u kojoj nalazimo dvije vezane imenice, kao u primjeru *auis aquila uolat* (ptica orao leti – inače ne treba ići riječ *auis*, jer *aquila* već označava pticu). Zatim govori o silepsi, u kojoj se nešto što se smatra „nižim“ svodi pod ono „više“, npr ženski ili srednji rod pod muški (*Simon et Iulia docti*), jednina pod množinu, 2. i 3. lice pod 1. lice. Prolepsa je figura u kojoj se ono što je svojstveno skupu stvari dijeli na pojedine dijelove skupa, kao u rečenici *Asini currunt hic sursum illi deorsum*. Zeugma je povezivanje više rečenica jednom riječju koja im je zajednička, kao u primjeru (*uicit pudorem libido, timorem audatia, rationem amentia*). Sinteza je figura kojoj ime govori o čemu se radi, a to je slaganje riječi ne po gramatičkim osobinama, nego po značenju. Spominje također sinegdohu, kao figuru gdje se dio uzima za cjelinu kao kad se koristi riječ *puppis* umjesto riječi *nauis*. Posljednja figura kojom se bavi je antiproza, u kojoj dolazi do zamjene jednog padeža s drugim u odnosnim rečenicama (*ut placerent quas fecisset fabulas*).

Usporedba Aretofilove s Guarinovom gramatikom

Guarino Guarini talijanski je humanist čija je gramatika pod nazivom *Regulae grammaticales pristinae lectionis restitutae* (1418.) imala veliki utjecaj na kasnije humanističke gramatičare. Što se tiče uzora koji su utjecali na Guarinovu gramatiku, o tome saznajemo u knjizi Remilija Sabbadinija *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronese* (1896.)⁴⁵. Sabbadini ističe da su glavni Guarinovi uzori bili Priscijan (4. / 5. stoljeće), *Ianua* (vjerojatno iz 13. stoljeća), Alexander Villedieu (1175. – oko 1240.) i Francesco da Buti (1324. – 1406.). Sličnost s Priscijanovim djelom *Institutiones grammaticae* očituje se u prvom odlomku (podjela govora na slovo, slog, riječ i iskaz), s Villedieuovim djelom *Doctrinale* u mnemoničkim stihovima, s gramatikom poznatom pod naslovom *Ianua*⁴⁶ očituje se u tome što djelo govori o osam dijelova iskaza i na kraju, a najveća sličnost prisutna je kod gramatike *Regulae grammaticales* talijanskog pisca De Butija.⁴⁷

De Butijeva je gramatika *Regulae grammaticales* (isti naziv kao i Guarinova) koncipirana po težini gradiva te su tako podijeljena poglavlja. Sabbadini naglašava da je istu podjelu i sam Guarino slijedio, jer i on u prvom dijelu govori o imenskih riječima pa glagolima, u drugom dijelu o komparativima i superlativima, a na kraju o figurama⁴⁸. Osim toga, Sabbadini ističe činjenicu da u obje gramatike, a možemo primijetiti da je isti slučaj i u Aretofila, nedostaje sintaksa vremena i načina⁴⁹.

Guarinova je gramatika predstavljala inovaciju u humanizmu, jer se radi o djelu drugačije strukture, sažetije građe i jednostavnije za učenje u odnosu na gramatike u srednjem vijeku. Za usporedbu, Priscijanova gramatika imala je preko 600 stranica, dakle učenicima s njome nije baš bilo lako. Osim Priscijanove gramatike, Sabbadini ističe da je *Ianua* bila sažetija i kraća od Donatove *Ars minor*, u tome se vidi njihova razlika te kad se govorilo da je korišten Donatov

⁴⁵ Sabbadini, Remigio. 1896. *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronese*. Francesco Galati. Catania.

⁴⁶ *Ianua* je kasno antičko djelo koje se bavi gramatikom u obliku pitanja i odgovora (kao i Donatovo djelo *Ars minor*, zbog čega se prije mislilo da je to njegovo djelo.) Sabbadini ističe da joj je on dao ime po prvoj riječi u djelu.

⁴⁷ Sabbadini. Str. 40. – 45.

⁴⁸ Sabbadini. Str. 40.

⁴⁹ Ibidem.

priručniku humanističkoj nastavi, zapravo se mislilo na djelo *Ianua*.

Činjenica koja dokazuje koliko je raširen, poznat i prihvaćen bio Guarinov priručnik je podatak da se koristio sve do prve polovice 17. stoljeća⁵⁰. Osim toga, mnogi su gramatičari slijedili njegov primjer, kao talijanski pisac Niccolò Perotti koji je napisao *Rudimenta grammatices* (1468.). Njegova je gramatika bila podijeljena u tri dijela, prvi je sadržavao dijelove govora i osnovnu morfologiju, drugi je dio bio o sintaksi, a treći je dio o ispravnom pisanju pisma⁵¹. Dakle, nakon pregleda uzora te sličnosti prijašnjih autora s Guarinovom gramatikom, u nastavku poglavlja naglasak će biti na usporedbi Guarinove i Aretofilove gramatike, a iz analize bit će jasno zašto je izabrana upravo ta gramatika.

Guarino počinje djelo s definicijom same gramatike te kaže da je to vještina pravilnog govora i pisanja, koja se vidi u djelima pisaca i pjesnika. Navodi četiri dijela gramatike *littera, syllaba, dictio* i *oratio* (slovo, slog, riječ i iskaz) te svaki posebno objašnjava i prilaže primjere (*littera ut u, syllaba ut ue, dictio ut ueritas, oratio ut ueritas odium parit*). Zatim nastavlja analizu s podjelom na osam vrsta riječi (*nomen, uerbum, participium, pronomen, praepositio, aduerbium, interiectio* i *coniunctio*) te navodi koje su. Ovdje je važno primijetiti da istu podjelu nalazimo i kod Aretofila, a praktički kao da je prepisao Guarinove riječi. Za usporedbu ću iznijeti te dvije rečenice kod oba autora.

Partes orationis sunt octo, scilicet, nomen, pronomen, uerbum, participium, pronomen, praepositio, aduerbium, interiectio, coniunctio. Ex quibus quatuor sunt declinabiles, scilicet nomen, uerbum participium et pronomen, reliquae uero sunt indeclinabiles. Guarino Guarini

Partes orationis sunt octo, scilicet, nomen, pronomen, uerbum, participium, praepositio, aduerbium, interiectio et coniunctio. Ex quibus primae quatuor sunt declinabiles, ceterae uero indeclinabiles. Šimun Aretofil

Nadalje, Guarino unutar poglavlja o vrstama riječi analizira imenice, glagole, zamjenice, participe te daje definicije i odgovarajuće primjere. S druge strane, Aretofil posvećuje više

⁵⁰ Grendler. Str. 169.

⁵¹ Grendler. 173. – 174.

pažnje imenskim riječima te o njima govori u zasebnom prvom poglavlju, a isto čini i sa zamjenicama. Nakon toga, obojica prelaze na glagole i analize vrsta glagola te započinju s aktivnim glagolima. Važno je naglasiti da je način opisivanja gramatičkih pravila isti. Na početku poglavlja iznosi se tvorba određene vrste glagola, njegove podvrste (ako ih ima), rekcija glagola i primjeri. Što se tiče primjera, obojica koriste vlastite. Tako za primjer aktivnih glagola Guarino daje *ego amo deum*, dok Aretofil daje *ego uideo lucem*, a osim toga Guarino također koristi talijanski jezik za objašnjenje primjera glagola (*per amare*).

Dakle, obojica odmah prelaze na analizu glagola, odnosno naglasak je na rekciju s padežima, bez prethodnog objašnjenja kako se ti glagoli konjugiraju. Kako kaže Grendler, obojica su se vodili srednjovjekovnim konceptom da glagol upravlja svim imenskim riječima u rečenici⁵². Stoga ističu koji padeži dolaze s lijeve i desne strane glagola, odnosno koja je riječ vršitelj, a koja trpitelj glagolske radnje (*persona agens / patiens*).

Aretofil uglavnom slijedi podjelu i poglavlja prema Guarinovoj gramatici. Zapravo je vrlo malo razlika između ova dva priručnika. Aretofil također pri kraju govori o patronimima i figurama riječi, a jedna od razlika je u tome što se na samom kraju Guarinove gramatike nalazi poglavlje o ortografiji o kojoj kod Aretofila nema riječi. Osim toga, Aretofil je spojio u jedno poglavlje glagole *inchoatiua*, *desideratiua*, *frequentatiua* i *meditatiua* (*De uerbis deriuatiuis*) dobro zaključivši da se radi o izvedenim glagolima, dok ih je Guarino razdijelio u četiri zasebna poglavlja.

Dakle, oba su autora uzimala za uzore antičke klasike, ali s odmakom. Taj se odmak odnosi na činjenicu da se u oba slučaja se radi o autorskom djelu koje je sažetije, iznosi glavne podatke i ne ide previše u detalje, zbog toga što se radi o gramatičkim priručnicima za početnike⁵³. Grendler također ističe u svojoj knjizi da je Guarinova gramatika (iz toga možemo zaključiti da i Aretofilova), s obzirom na dužinu, predstavljala četvrtinu ili trećinu jedne srednjovjekovne gramatike, što nam zapravo govori o sažetosti te jednostavnosti i Guarinove i Aretofilove gramatike. Na kraju možemo zaključiti da Aretofil vjerno slijedi Guarinovu gramatiku što vidimo iz same organizacije poglavlja i načina na koji daje pregled gramatičkih osobina latinskog jezika.

⁵² Grendler. Str. 168.

⁵³ Grendler. Str. 166. – 172.

Zaključak

Humanizam kao pokret označavao je, između ostaloga, novi pristup proučavanju gramatike i jezika. Premda u nekim aspektima dolazi do raskida s tradicijom, jasno je da humanisti cijene antičke pisce te im oni predstavljaju uzor, a to možemo potkrijepiti činjenicom da su se za objašnjavaње nekih termina koristili rečenicama iz rimskih klasika.

Na početku rada bilo je nužno iznijeti na koji se način izvodila nastava u tom razdoblju i što su uključivala *studia humanitatis*. Obrazovanje nije bilo dostupno svima, s obzirom da su u početku prevladavale privatne škole i privatni učitelji. No, zahvaljujući širenju gradskih škola, to se s vremenom mijenja. Crkva je također sudjelovala u naobrazbi, ali njen utjecaj nije bio toliko snažan kao u srednjem vijeku. Glavne gramatike koje su se upotrebljavale i u humanističkoj nastavi bile su u početku srednjovjekovne gramatike Donatova *Ars minor* i Priscijanova *Institutiones grammaticae*.

Humanizam se na hrvatskim prostorima brzo proširio zahvaljujući raznim faktorima kao što su geografska blizina, trgovačke veze, uporaba latinskog jezika i dr. Početak pokreta vidimo u prepisivanju i proučavanju antičkih natpisa i djela. S obzirom na povijesne događaje, odnosno kontinuirane napade Turaka na našim prostorima, većina djela u tom razdoblju odjekivala je snažnim protuturskim i kršćanskim duhom. Zbog toga je najraširenija disciplina bila retorika te su ostali sačuvani mnogobrojni govori iz tog vremena.

Nakon općenitog predstavljanja humanizma kao pokreta u Hrvatskoj, naglasak je u radu na Trogiru, rodnom gradu mnogih humanista. Razlog zbog kojeg je bilo važno iznijeti stanje u gradu tijekom tog razdoblja, bila je upravo činjenica da je Aretofil, autor gramatike koja je tema ovog diplomskog rada, rodom iz Trogira. O Aretofilu ne doznajemo puno iz izvora, zapravo najviše podataka saznajemo iz same gramatike. U izdanju gramatike nalazimo pohvalu Iana Vitalea i Aretofilovu posvetu biskupu Iesija koje nam govore da je otišao na studij u Italiju, kao što je to činila većina hrvatskih humanista u potrazi za višim obrazovanjem. Osim toga, on sam u djelu kaže da je rodom iz Trogira, iz Dalmacije.

Glavni zadatak ovog rada bio je analiza Aretofilove gramatike. Gramatika je pisana po uzoru na Guarinijevu istoimenu gramatiku, što možemo vidjeti iz poglavlja o usporedbi dviju gramatika. Obje su gramatike vrlo sažete te pisane jednostavnim stilom, donose vlastite primjere te stavljaju naglasak na rekciju glagola. Dakle, nakon analize gramatike, možemo zaključiti da

je, s obzirom na raspodjelu gradiva i način na koji je pisana, Aretofilov priručnik bio prikladan početnicima u učenju latinskoga, što je Aretofilu i bio cilj.

Sažetak

Humanizam kao razdoblje označava kraj srednjeg i početak novog vijeka. Jedna od glavnih izreka kojom su se vodili humanisti je da je važno paziti na tjelesno zdravlje kako bi bilo u skladu s psihičkim. Začetke humanizma nalazimo u talijanskim gradovima u 14. stoljeću, odakle se širi po cijeloj Europi, tako i u Hrvatskoj. Humanističko je obrazovanje uključivalo srednjovjekovne gramatike, a tek kasnije dolazi do pojave humanističkih gramatičkih priručnika. Jedan od najvažnijih gramatičkih priručnika bilo je djelo Šimuna Aretofila, Trogirana. Trogir je tad bio važno humanističko središte i rodni grad mnogih humanista. Aretofilova je gramatika, po uzoru na Guarinijevu, omogućavala lakše učenje latinskog jezika djeci u Italiji zahvaljujući jednostavnosti jezika, sažetosti te uporabi primjera na talijanskom jeziku.

Ključne riječi: humanizam, Trogir, Šimun Aretofil.

Popis literature

Grendler, Paul F. 1989. *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning*. The John Hopkins University Press. Sjedinjene Američke Države.

Black, Robert. 2003. *Humanism and education in Medieval and Renaissance Italy*. Cambridge University Press. Sjedinjene Američke Države

Čvrljak, Krešimir. 2017. *Trogirani i Trogir u sustavu hrvatskoga i europskoga humanizma i renesanse*. Vlastita naklada. Zagreb.

Sabbadini, Remiglio. 1896. *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronese*. Francesco Galati. Catania.

Lucić, Ivan. 1979. *Memoriae istoriche di Tragurio, ora detto Traù*. Čakavski sabor. Split.

Ljubić, Šime. 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri*. Tiskara Leopolda Sommera. Beč.

Jovanović, Neven. (1994.) Epithalamium Mateja Andreisa. *Umjetnost riječi*, 38: 57 – 64.

Škarić Plosnić, Ana. (2017). Trogir in a Poem by Ivan Lipavić. U Benyovsky Latin, Irena; Pešorda Vardić, Zrinka (ur.) *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Lučin, Bratislav. *Humanizam*. URL: <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/humanizam/> (19. 8. 2022.)

Stojan, Slavica. *Donat, Elije*. URL: <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/donat-elije-aelius-donatus/> (22. 8. 2022.)

URL: <https://www.treccani.it/enciclopedia/guarino-veronese/> (1. 9. 2022.)

URL: <https://www.treccani.it/enciclopedia/vittorino-da-feltre> (1. 9. 2022)

URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-francesco-vitale_%28Dizionario-Biografico%29/ (4. 9. 2022.)

Prilog

Transkripcija gramatike

Regulae grammatices Simonis
Aretophyli Tragurini Dalmatae
ad utilitatem puerorum
perquam commodae.

Iani Vitalis Panormitani.

Disce, puer, teneris studiis his pascere ab annis

Ingenium atque animum nobilitare rudem.

Hinc iter ad Phaebum est, hic altum Heliconae uidebis

Hinc fundes docti uerba diserta fori.

Hinc feritatem omnem, curasque exutus inertes.

Ex hominum euades conditione deus.

Ergo Aretophili nectar bibe, ne tibi posthac

Mors noceat, dulce est uiuere post cineres.

Ad pientissimum patrem Petrum Paulum
episcopum Exinum ac picentinae
prouintiae prolegatum dignissimum,
ac meum fautorem optimum
Simon Aretophylus Dalmata.

Quum olim Persarum regem, prouidentissime praeses, absque quopiam munusculo adire non liceret, operariusque quidam ac rudis homo Artaxersi regi obequitanti esset factus obuiam, nilque offerendum habens propinquo e riuulo aquam utraque manu haustam porrexisset, ille iucunde, ac subridens non oblatum, aut inopiam, sed alacrem offerentis uoluntatem animo metiens suscepit. Quare cum te inter procurandum res prouintialium contulisses Amandulam, ibique ludo praessem literario, haberemque in animo tuas sacras deosculari manus, consentaneum duxi quippiam e meo penu, tuae amplitudini dicare, non autem de religione, non de iustitia, non de pietate, non denique de his, quae ad animum uel corpus attinent. Tu enim humana religione, Aristidem iustitia, Catonem probitate, plerosque omnes moribus ac doctrina superas atque excellis. Sed intuens te ut caeterorum omnium ita nepotum quoque (ut magnos decet viros) haud paruam habere curam. Quo igitur illi breuius eruditiores euadant, primasque addiscant literas praesentes Canones offerendos dedicandosque censuit. In quibus breuitati studens obtemperaui Venusino uati sic dicentis: “Quicquid praecipies esto breuis, ut cito dicta percipiant animi dociles teneantque fideles.” Nil enim sciebam te magis optare euenturum eis quam literariam eruditionem. Quapropter si haec grato acceperis animo, obtrectatores liuidulos, sannas, rancida obloquentium uerba, ac Momi imitatores, tanquam dodoneum aes naucifaciam et annotationum, quas in diuersos parturio auctores propediem faciam participem te, qui optimis quibusque ac literatis facilem, ac benignum praebes aditum.

Vale, ac mei esto memor.

Regulae Simonis Aretophyli Tragurini Dalmatae foeliciter incipiunt.

Partes orationis sunt octo: scilicet, nomen, pronomen, uerbum, participium, praepositio, aduerbium, interiectio et coniunctio. Ex quibus primae quatuor sunt declinabiles, caeterae uero indeclinabiles.

De nomine

Nomen est pars orationis declinabilis cum casu substantiam et qualitatem propriam, uel communem significans. Nomen est duplex, adiectiuum et substantiuum. Adiectiuum flectitur per tres diuersas uoces, ut bonus, bona, bonum uel per tres articulos et duas uoces, ut hic et haec fortis et hoc forte: uel per tres articulos et unam uocem, ut hic et haec et hoc foelix.

Substantiuum autem uariatur per unum articulum tantum, ut hic Simon: uel per duos, ut hic et haec homo. Substantiuum: uero est duplex: proprium et appellatiuum. Proprium naturaliter uniuscuiusque substantiam et qualitatem significat, ut Virgilius. Appellatiuum uero naturaliter est commune multorum, ut Poeta. Articuli nominum sunt tres. Hic est generis masculini, haec foeminini, hoc neutri. Nomini accidunt quinque, species, genus, numerus, figura et casus.

Species nominum sunt duae. Primitiua, ut Roma. Deriuatiua, ut Romanus.

Genera nominum sunt septem. Masculinum ut hic Simon, foemininum ut haec Iulia, neutrum ut hoc templum. Commune, ut hic et haec homo.

Omne, ut hic et haec et hoc foelix. Incertum ut hic uel haec dies. Promiscuum ut hic pascere et haec aquila.

Numeri nominum sunt duo, singularis, ut uirtus: pluralis, ut uirtutes.

Figurae nominum sunt tres, simplex, ut probus: composita, ut improbus, decomposita, ut improbitas.

Casus nominum sunt sex. Nominatiuus, ut Simon, genitiuus ut Simonis, datiuus ut Simoni.

Accusatiuus ut Simonem, uocatiuus ut o Simon. Ablatiuus ut a Simone.

Declinationes nominum sunt quinque. Prima quae facit genitiuum in ae diphthongum, ut poetae.

Secunda in i, ut domini. Tertia in is, ut patris, quarta in us, uel in u, ut uisus et cornu. Quinta in ei, diuisas syllabas, ut diei.

Omnia nomina numeralia, a quatuor usque ad centum sunt omnis generis, numeri pluralis et indeclinabilia. Alia declinantur pluraliue: ut ducenti, ducente, ducenta et similia. Mille autem est omnis generis et indeclinabile, ut hii, heae et haec mille.

De pronomine

Pronomen est pars orationis declinabilis quae loco proprii nominis ponitur. Pronomini accidunt sex, species, genus, numerus, figura, persona et casus.

Species pronominum sunt duae. Primitiua ut ego. Deriuatiua quae formantur ab aliquo ut a

genitio mei fit meus, mea, meum.

Genera pronominum sunt quinque. Masculinum ut hic, foemininum ut haec. Neutrum ut hoc.

Commune ut ego et tu. Omne ut nostras et uestras.

Numeri pronominum sunt duo, singularis, ut ego, pluralis ut nos.

Figurae pronominum sunt duae. Simplex ut id. Composita, ut idem.

Personae pronominum. Prima ut ego. Secunda ut tu. Tertia ut ille.

Omnia nomina et pronomina sunt tertiae personae. Exceptis ego, quod est primae et tu secundae cum omnibus uocatiuis casibus, qui sunt personae secundae. Casus pronominum sunt sex.

Nominatiuus, genitiuus, datiuus, accusatiuus, uocatiuus et ablatiuus. Pleraque autem pronomina non habent casus uocatiuos.

Modi declinandorum pronominum sunt quatuor. Primus format genitium in i uel in is, ut mei, uel mis. Secundus in ius, ut illius. Tertius in i et in ae, diphtongum, ut mei, meae, mei. Quartus in tis, ut nostratis.

Adiectiuum cum substantiuo concordat in tribus: in genere, numero et casu, ut magister sollicitus.

De uerbo

Verbum est pars orationis declinabilis cum tempore et modo, aut actionem aut passionem, aut neutrum significans. Verbo accidunt octo: species, genus, coniugatio, modus, tempus, persona, numerus cum figura. Species uerborum sunt duae: primitiua, ut lego, deriuatiua ut lecturio.

Genera uerborum sunt quinque. Actiuum ut amo. Passiuum ut amor. Neutrum ut seruiio.

Commune ut largior. Deponens ut misereor.

Coniugationes uerborum sunt quatuor. Prima quae habet secundam personam in as aut aris, ut amo, amas et amor, amaris. Secunda in es aut eris, ut doceo, doces et doceor, doceris. Tertia in is aut eris, ut lego, legis et legor, legeris. Quarta in is aut iris, ut audio, audis, et audior, audiris.

Haec anomala sum uolo, fero et edo, sunt nullius coniugationis.

Modi uerborum sunt quinque. Indicatiuus, ut amo. Imperatiuus, ut ama. Optatiuus, ut utinam amarem. Subiunctiuus, ut cum amem. Infinitiuus, ut amare.

Tempora uerborum sunt quinque. Praesens, ut amo, praeteritum imperfectum, ut amabam.

Praeteritum perfectum, ut amaui. Praeteritum plusquamperfectum, ut amaueam. Futurum, ut amabo. Personae uerborum sunt tres. Prima, ut amo, secunda, ut amas. Tertia, ut amat.

Numeri uerborum sunt duo. Singularis ut amo, pluralis ut amamus.

Figurae uerborum sunt tres. Simplex ut amo, composita ut adamo: decomposita ut adamasco.

Nominatiuus cum uerbo in duobus concordat, in numero et in persona, ut Simon docet.

Relatiuum cum antecedente in tribus conuenit in genere, in numero et in persona, ut magister qui legit, docet.

De uerbis actiuis

Verba actiua desinunt in o et formant ex se passiuum in or, ut ab amo, fit amor. Et uoluunt ante se nominatiuum agentem et post se accusatiuum patientem: ut ego amo deum, tu emis librum, ille dat panem: nos docemus ignorantes, uos spoliatis patres, illi audiunt lectionem et similia.

Verborum autem actiuorum sunt heae species. Videlicet.

Actiuum simplex post accusatiuum non uult alium casum: ut ego uideo lucem.

Amo	as	auī	tum	per amare
Video	es	uidi	uisum	per vedere
Lego	is	legi	ctum	per legere
Inuenio	is	ueni	uentum	per trouare
Iuuo	as	auī	iutum	per adiutare
Sperno	is	spreui	tum	per sprezare
Fero	fers	tuli	latum	per portare.

Actiuum possessiuum ultra accusatiuum uult genitiuum, uel ablatiuum: ut ego emo librum trium numorum, uel tribus numis.

Emo	is	emi	ptum	per comprare
Vendo	is	didi	ditum	per uendere
Aestimo	as	auī	atum	per aestimare
Reprehendo	is	hendi	hensum	per reprehendere
Accuso	as	auī	atum	per accusare
Impleo	es	eui	impletum	per impire
Euacuo	as	auī	cuatum	per suotare.

Notaque: tanti, quanti, pluris, maioris, minoris, tantidem, quantidem, tantiuis, quantiuis, tantilibet et quantilibet ponuntur in genitiuo sine substantiuo praetio. Cum substantiuo autem in ablatiuo.

Actiuum acquisitiuum post accusatiuum quaerit datiuum, ut ego do gloriam deo.

Do	as	dedi	datum	per dare
Spondeo	es	pondi	sponsum	per promettere
Praecipio	is	coepi	coeptum	per comandare
Confero	fers	tuli	collatum	per assimigliare
Antepono	is	posui	positum	per preponere
Submitto	is	misi	missum	per sottomere
Declaro	as	alui	ratum	per dechiarare.

Actiuum transitiuum post acusatiuum postulat aliu actiuum, ut ego doceo discipulum literas.

Doceo	es	cui	doctum	per insegnare
Moneo	es	iui	monitum	per admonire
Postulo	as	alui	latum	per domandare
Interrogo	as	alui	rogatum	per spiare
Oro	as	alui	oratum	per pregare
Induo	is	dui	indutum	per uestire
Consulo	is	sului	consultum	per consigliare.

Actiuum materiale post accusatiuum querit ablatiuum sine praepositione, ut dux priuat militem stipendio.

Priuo	as	alui	priuatum	per priuare
Spolio	as	alui	atum	per spogliare
Fulcio	is	iui	fulcitum	per sostentare
Orno	as	alui	ornatum	per adornare
Nutrio	is	iui	nutritum	per nutrire
Leuo	as	alui	leuatum	per alligierire
Sagino	as	alui	ginatum	per ingrassare.

Actiuum separatiuum ultra accusatiuum uult ablatiuum cum a uel ab: ut tu audis lectionem a magistro.

Audio	is	iui	auditum	per aldire
Moueo	es	oui	motum	per mouere
Recipio	is	coepi	coeptum	per receuere
Pello	is	puli	pulsum	per scaciare

Segrego	as	auī	gatum	per separare
Quaero	is	iui	quaesitum	per cerchare
Intelligo	is	lexi	lectum	per intendere.

De uerbis passiuīs

Verba passiuā formant ab actiuīs addita litera r, ut ab amo fit amor et quaerunt ante se nominatiuum patientem et post se ablatiuum cum praepositione a uel ab agentem: ut discipuli amantur a me et tu uideris ab hominibus.

Casus uero quos habent actiua post accusatiuum non mutant: ut ego emo librum multis numis: liber emitur a me multis numis. Ego dono librum tibi: liber donatur a me tibi. Intransitiuis ut ego doceo discipulum uirtutem. Est notandum quod res inanimata ut uirtus ponitur in accusatiuo: si animata, ut ego et discipulus exprimitur: ut discipulus docetur a me uirtutem. Si autem non exprimitur animata ut discipulus, inanimata ponitur in nominatiuo: ut uirtus docetur a me. In materialibus ut magister priuat discipulum ignorantia, discipulus priuatur a magistro ignorantia. In separatiuis: ut tu discis literas a magistro: litere discuntur a te a magistro.

De uerbis uocatiuis

Verba quae dicuntur uocatiua quaerunt ante se et post nominatiuum: ut ego nominor Simon.

Vocor	aris	catus sum	per essere chiamato
Nominor	aris	atus sum	per essere nominato
Habeor	eris	bitus sum	per essere tenuto
Dicor	eris	dictus sum	per essere dicto
Iudicor	aris	catus sum	per essere iudicato
Existior	aris	tus sum	per essere reputato
Videor	eris	uisus sum	per parere.

Omnia uerba ultra proprios casus possunt habere ablatiuum significantem materiam, uel aliquod instrumentum, aut causam effitientem, ut Virgilius.

Noctem flammis funalia uincent. Idem.

Nec soli poenas dant sanguine teucri.

De verbis neutris

Verba neutra desinunt in o et um, ut seruio et desum, et non formant ex se passiuum in or, exceptis quibusdam transitiuis. Neutorum autem sunt haec species. Neutrum copulatiuum poscit ante et post se nominatiuum: ut ego sum laetus.

Sum	es	fui	carens supino ⁵⁴	per essere
Appareo	es	rui	apparsum	per apparire
Sedeo	es	sedi	sessum	per sedere
Degeo	is	degi	ca. sup.	per uiuere
Dormio	is	miui	mitum	per dormire
Ambulo	as	auī	bulatum	per camminare
Fio	fis		factus sum	per deuentare.

Omnia quoque uerba absoluta possunt construi hoc modo, ut ego incedo hylaris, et tu stas sollicitus.

Neutrum possessiuum uult ante se nominatiuum patientem et post se genitiuum uel ablatiuum agentem, ut ego indigeo denariorum uel denariis.

Egeo	es	gui	ca. sup.	
Indigeo	es	gui	ca. sup.	per hauer bisogno
Consto	as	auī		per costare
Satago	is	egi	satactum	per hauer cura o diligentia
Careo	es	rui	caritum uel cassum	per essere senza
Affluo	is	luxi	affluxum	
Abundo	as	auī	abundatum	per habundare.

Neutrum acquisitiuum postulat ante se nominatiuum agentem et post se datiuum patientem: ut ego seruio deo.

Seruio	is	iui	itum	per seruire
Haereo	es	haesi	haesum	per accostarse
Noceo	es	cui	nocitum	per nocere
Studeo	es	dui	ca.sup.	per studiare
Deficio	is	feci	defectum	per mancare
Benefacio	is	feci	factum	per benfare

⁵⁴ Carens supino ili dalje u tekstu kao skraćenica: ca. sup.

Obtempero as aui peratum per obedire.

Neutrum transitivum poscit ante se nominativum agentem et post se accusativum patientem: ut ego aram terram et format passivum in tertiis personis quinque in primis ac secundis, negativum tamen vel conditionaliter, ut ego non aram et si tu araris non es homo.

Aro	as	auis	aratum	per arare
Semino	as	auis	natum	per seminare
Molo	is	luis	litum	per macinare
Edo	is	edis	esum	per mangiare
Verro	is	uersis	uersum	per scopare
Fodio	is	fodis	fossum	per zappare
Bibo	is	bibis	bibitum	per beuere.

Neutrum effectivum uult ante se nominativum patientem et post se ablativum sine praepositione: uel activum cum ob: uel propter agentem, ut ego gaudeo uirtute: uel ob uirtutem: uel propter uirtutem.

Gaudeo	es		gausus sum	per allegrarse
Frigio	es	guis	ca.sup.	per sfredarse
Macreo	es	cruis	ca.sup.	per smagrirse
Nigreo	es	gruis	ca.sup.	per anigrirse
Areo	es	aruis	ca.sup.	per secarse
Madeo	es	duis	ca.sup.	per bagnarse
Tumeo	es	muus	ca.sup.	per sgonfiarse

Neutrum passivum in actiua uoce habet significationem passiuam et quaerit ante se nominativum patientem et post se ablativum cum a uel ab agentem: ut malus discipulus uapulat a magistro.

Vapulo	as	auis	tum	per essere batuto
Exulo	as	auis	tum	per essere sbandito
Liceo	es	cuis	tum	per essere apprezzato
Veneo	es	niuis	uel uenii uentum	per essere uenduto
Nubo	is	psi	ptum	per essere maritata.

Neutro passivum in praeteritis perfectis et plusquamperfectis habet passiuorum uocem: in caeteris uero neutrorum.

Gaudeo	es		gausus sum	per allegrarsi
--------	----	--	------------	----------------

Fido	is	fisus sum	per fidarsi
Audeo	es	ausus sum	per ardere o hauer ardimento
Soleo	es	solitus sum	per solere o essere solito
Fio	fis	factus sum	per esser facto.

Neutrum absolutum quaerit ante se nominatiuum agentem et post se casum cum praepositione, ut ego eo ad templum.

Eo	is	iui	itum	per andare
Exeo	is	iui	exitum	per escire
Discedo	is	scessi	discessum	per partirse
Cubo	as	auī	cubatū	per iacere
Vigilo	as	auī	vigilatū	per vegliare
Intereo	is	iui	interitum	per morire
Pertineo	es	nui	pertentum	per apertenere.

Sunt praeterea quaedam uerba neutra, quae quamuis possent habere omnes personas, ut ego non pluo, et tu quando ninges, tunc etiam fulminabis.

Raro tamen et hoc apud poetas in primis, et secundis personis sunt in usu.

In tertiis uero frequens est usus eorum.

Pluit	ebat	pluit	per piouere
Ningit	ebat	ninxit	per nengere
Tonat	bat	nauit	per tonare
Fulminat	bat	nauit	per fulminare
Grandinat	bat	nauit	per grandinare
Tempestat	stabat	pestaui	per tempestare
Serenat	nabat	serenauit	per serenare.

Nota quod fere omnia uerba ultra suos casus possunt habere datiuum significantem illum in cuius uoluptate, molestiam, commodum damnum, aut gratiam aliquid fit: ut Virgi. Cui pendere sua patereris in arbore poma. Idem.

Mopse nouas incide faces tibi ducitur uxor.

De uerbis communibus

Verbum commune desinit in or et non uenit a uerbo desinente in o et habet utranque significationem actiuam, ut ego osculor patrem et passiuam, ut deus ueneratur a me.

Osculor	aris	culatus sum	per basciare et esser basciato
Veneror	aris	ratus sum	per honorare et esser honorato
Criminor	aris	natus sum	per incolpare et esser incolpato
Hortor	aris	hortatus sum	per exortare et esser exortato
Amplector	eris	amplexus sum	per abraciare et esser abraciato
Experior	iris	expertus sum	per prouare et esser prouato
Largior	iris	largitus sum	per donare et esser donato

De uerbis deponentibus.

Verbum deponens in or finitum non descendit a uerbo desinente in o et habet uel actiuam, ut sequor, uel passiuam, ut nascor significationem. Deponentium autem sunt heae species.

Deponentium prima species postulat ante se nominatiuum agentem et post se genitiuum patientem, ut ego misereor pauperum.

Misereor	eris	sertus sum	per hauer misericordia
Recordor	aris	datus sum	
Reminiscor	eris	ca.sup. sum	per recordarse
Obliuiscor	eris	oblitus sum	per scordarse.

Deponentium secunda species, uult ante se nominatiuum agentem et post se datiuum patientem, ut ego auxiliior bonis.

Auxilior	aris	atus sum	per adiutare
Aduersor	aris	satus sum	per contrariare
Medicor	aris	catus sum	per medicare
Dominor	aris	natus sum	per signoregiare
Obsequor	eris	atus sum	per compiacere
Astipulor	aris	latus sum	per assentire
Innitor	eris	innixus sum	per apogiarse

Deponentium tertia species postulat ante se nominatiuum agentem et post se accusatiuum patientem, ut ego sequor bonos homines.

Sequor	eris	cutus sum	per seguitare
Adipiscor	eris	adeptus sum	per acquistare
Praecor	aris	precatus sum	per praegare
Scrutor	aris	tatus sum	per cerchare
Lucror	aris	cratus sum	per uadagniare
Suplucror	aris	cratus sum	per auanzare
Mereor	eris	ritus sum	per meritarse.

Deponentium quarta species querit ante se nominatium agentem et post se ablatium sine praepositione patientem, ut ego uitor uirtutem.

Vtor	eris	usus sum	per usare
Abutor	eris	abusus sum	per usare in male
Fruor	eris	fructus uel fruitus sum	per godere
Fungor	eris	functus sum	per administrare
Potior	eris uel iris	potitus sum	per conquistare
Vescor	eris	ca.pt.et sup. ⁵⁵	per nutricarse
Contentor	aris	tus sum	per contentarse.

Deponentium quinta uult ante se nominatium patientem et post se ablatium sine praepositione, uel accusatium cum ob, uel propter agentem, ut laetor uirtute, ob uirtutem, uel propter uirtutem.

Laetor	aris	tus	sum	per allegrarsi
Delector	aris	tus	sum	per delectarsi
Glorior	aris	tus	sum	per gloriarsi
Verecundor	aris	tus	sum	per vergogniarsi
Indignor	aris	tus	sum	per scorociarsi
Tristor	aris	tus	sum	per attristarsi
Miror	aris	tus	sum	per marauigliarsi.

Deponentium sexta species postulat ante se nominatium patientem et post se ablatium cum a, uel ab agentem, ut ego sum ortus a bono patre.

Orior	iris	ortus sum	per nascere
Exorior	iris	exortus sum	per scendere
Nascor	eris	natus sum	per nascere

⁵⁵ Carens participio et supino

Renascor eris natus sum per renascere

Patior eris passus sum

Perpetior eris perpessus sum per patire.

Deponentium septima species querit ante se nominatiuum agentem et post se non recipit casum sine praepositione, ut ego gradior per uiam et tu reuerteris ab urbe.

Gradior iris sus sum per camminare

Reuertor eris sus sum per ritornare

Proficiscor eris profectus sum per andare

Spacior aris atus sum per spasigiare

Conuersor aris satus sum per praticare

Nugor aris gatus sum per cianciare

Praelior aris atus sum per combattere.

De uerbis impersonalibus

Verbum impersonale numeris et personis caret et est duplex. Actiue uocis, quod desinit in t, ut taedet. Passiue, quod desinit in tur, ut amatur.

Impersonale passiue uocis formantur a tertia persona, ut amat addita, ut fit amatur et formatur ab actiuiis et a quibusdam neutris et uult ante se et post nullum casum, uel ante se querit ablatiuum cum a uel ab praepositione, ut a me, uel a nobis amatur, aut seruitur.

Haec uerba si habent post se infinitiuum sunt impersonalia et poscunt ante se genitiuum, ut magistri interest docere. Si autem non habent post se infinitiuum sunt personalia et postulant ante se nominatiuum agentem et post se genitiuum patientem, ut libri interesunt discipulorum.

Interest erat fuit

Refert rebat retulit per appartenere et esser utile

Haec autem pronomina ponuntur in ablatiuo, ut mea, tua, sua, nostra, uostra et cuius interest legere uel lectio.

Haec uerba iuncta infinitis sunt impersonalia et querunt ante se datiuum, ut mihi placet legere.

Non iuncta autem infinitis sunt personalia et poscunt ante se nominatiuum agentem et post se datiuum patientem, ut festum placet discipulis.

Placet cebat cuit uel placitum est per piacere

Displicet	bat	cuit uel displicitum est	per dispiacere
Licet	cebat	cuit uel licitum est	per essere licito
Accidit	debat	cidit	per accadere
Sufficit	ciebat	ficit	per bastare
Conducit	cebat	duxit	per essere utile
Restat	stabat	auit	per restare.

Haec uerba si habent post se infinituum sunt impersonalia et uolunt ante se actiuum, ut discipulos decet studere. Si autem non habent post se infinituum sunt personalia et uolunt ante se nominatiuum agentem et post se actiuum patientem, ut studia delectant me.

Decet	cebat	cuit	per essere utile et conueniente
Dedecet	cebat	cuit	per essere inutile et inconueniente
Iuuat	abat	auit	per iouare et delectare
Delectat	tabat	auit	per delectare
Oportet	tebat	tuit	per abisogniare

Haec uerba semper sunt impersonalia et querunt ante se accusatiuum patientem et post se genitiuum agentem uel infinitum, ut Simonem tedet peccari uel peccare.

Poenitet	tebat	tuit	per pentirsi
Pudet	debat	duit	per uergogniarsi
Piget	gebat	guit uel pigitum est	
Toedet	debat	duit, uel toesum est	per reincrescere
Miseret	rebat	sertum est	per hauer misericordia

Haec uerba iuncta infinitis personalium sunt personalia, ut nos debemus amare deum. Idem iuncta infinitis impersonalium sunt impersonalia et poscunt ante et post se casus uerborum, quorum sunt infinita, ut ab hominibus solet cantari.

Incipit	piebat	coepit	per incomenzare
Desinit	ebat	sinit	per cessare o fornire
Debet	bebat	buit	per deuere
Solet	lebat	solitum est uel fuit	per solere o esser solito
Potest	terat	tuit	per potere
Vult	ebat	luit	per uolere.

De infinitiuis

Infinita uerborum personalium poscunt ante se accusatiuum et post se casus uerborum a quibus descendunt, ut scio iustos amare deum, uel amaturum esse iustitiam et uideo literas optari a discipulis, quos ambulaturum esse per uiam bonam laetor.

Excipiuntur copulatiua, quae uolunt post se casum similem praecedenti, ut gaudeo discipulos euasisse doctos. Impersonalium autem infinitiua quaerunt ante et post casus suorum uerborum, ut laetor prauos poenitere uitiorum. Nota quod debeant determinari uerbis uoluntariis, ut cupio, gaudeo, miror et similibus. Dicimus est pium, uel iucundum, uel laudabile est seruire deo.

De gerundiis

Gerundia iuncta substantiuis semper passiuè accipiuntur, ut indi, ueni gratia docendi discipuli, uel docendorum discipulorum. Disiuncta uero a substantiuis actiuè, ut ueni amore legendi librum, uel libros. Genitiuus quoque singularis potest copulari genitiuo plurali, ut studio uestri hortandi uenio.

In do, ut in legendo libro, uel in legendis libris tempus tero passiuè accipitur. Actiuè uero, ut legendo librum, uel libros fio doctus et aliquando passiuè quando sine praepositione, et sine genere in ablatiuo ceu absolute ponuntur, ut cantando rumpitur anguis et uritque uidendo foemina.

In dum, ut eo ad audiendam lectionem, uel ad audiendas lectiones fit passiuè. Actiuè uero, ut ueni ad audiendum lectionem, uel lectiones et similia. Dicimus etiam tempus est legendae lectionis et legendi lectionem, sum aptus declarandae lectioni et ad declarandam, uel ad declarandum lectionem. Item lectio est suauis facilis, aut delectabilis ad legendum.

De supinis

Supina in um, iunguntur uerbis quae significant motum ad locum et uolunt post se casus uerborum a quibus descendunt, ut eo, uel uado lectum uirgilium. In u autem iunguntur nominibus adiectiuis, quae significant aptitudinem, uel facilitatem, aut similia, ut uirtus est digna amatu. i. ut ametur et hoc est mirabile dictu. i. ut dicatur.

De participiis

Participium est pars orationis declinabilis accipiens a nomine genera et casus, a uerbo autem tempora et significationes, ab utroque numerum et figuram.

Participium ante se nullum sed post se uult casum uerbi a quo descendit et concordat cum substantiuo in genere, numero et casu sicut adiectiuum. Fit autem ab actiuis, passiuis, neutris, communibus et deponentibus.

Ab actiuis duo fiunt participia in ans, uel in ens et in rus. In ans uel in ens est praesentis et praeteriti imperfecti temporis, formaturque a prima persona praeteriti imperfecti temporis indicatiui modi mutata bam in ns, ut amabam et legebam fit amans et legens et significat illum qui amat, uel qui amabat, ut discipulum legentem laudo sic resoluitur .i. discipulum qui legit, uel qui legebatur laudo. Habet etiam uulgare gerundii in do, ut ego legens disco, quod resoluitur per cum, uel dum et uerbum ut cum, uel dum ego disco. In rus est futuri temporis et formatur ab ultimo supino, ut amatu addita rus fit amaturus et significat eum qui amabitur. Verbo autem non habente supinum fit per relatiuum et futurum indicatiui, ut discipulus qui timebit uerba discet litteras. A passiuis duo ueniunt participia in tus et in dus. In tus est praeteriti perfecti et plusquamperfecti temporis et formatur ab ultimo supino, ut amatu addita s fit amatus et significat eum qui fuit, uel fuerat amatus. Verba autem carentia supinis carent participiis in tus, sed fiunt actiue, ut magistro temuto dalli scolari lege magister quem timent discipuli legit. In dus est futuri temporis et formantur a genitiuo sui praesentis actiui participii, ut amantis tis mutata in dus fit amandus et significat illum qui amabitur, ut liber amandus a me scribitur.

A neutris duo descendunt participia in ans uel in ens et in rus et formantur ut actiua et eadem habent uulgaria, praeter a uerbis passionem significantibus uenientia quae passionem significant, ut uapulans .i. qui uerberatur, uel qui uerberabat et uapulaturus .i. qui uerberabitur. Iens autem et quiens in genitiuo facit euntis et queuntis. Haec uerba tria habent participia actionem significantia tam in ans, uel in ens quam in tus, uel in sus et in rus, ut literas assuetas iuuare diligo .i. quem assueuerunt, uidelicet.

Audeo	audens	ausus et ausurus	per hauer <u>ardim</u> ?
Placeo	placens	placitus et placiturus	per piacere
Assuesco	assuescens	assuetus et assueturus	per auezarse
Fido	fidens	fisus et fisurus	per fidarse
Titubo	titubans	titubatus et titubaturus	per tremare

Haec sequentia semper significant passionem, uidelicet.

Gaudeo	gaudens	uisus et gauisurus	per allegrarse
Nubo	nubens	nupta et nuptura	per maritarse
Pateo	patens	passus et passurus	per essere apto

Haec autem et in tus et in sus, habent utranque significationem, ut tu pransus es satur et panis pransus a me fuit recens.

Prandeo	prandens	pransus et pransurus	per pranzare
Coeno	coenans	coenatus et coenaturus	per coenare
Poto	potans	potus uel potatus et potatus uel potaturus	per beuere
Iuro	iurans	iuratus et iuraturus	per iurare

Neutra transitua quatuor habent participia.

Actiua duo, ut arans et araturus. Passiua totidem, ut aratus et arandus.

A communibus quatuor fiunt participia. In ans uel in ens et in rus, sunt actiue significationis, ut criminans uel largiens et criminaturus. In tus, autem sunt utriusque significationis, ut magister expertus uirtutem laudat et uirtus experta a magistro laudatur. In dus uero fiunt ut passiua.

A deponentibus tria descendunt participia significationis actiue, ut discipuli sequentes, secuti et secuturi uirtutem laudabuntur. Venientes autem a uerbis passiuis accipiuntur passiuue, ut homines nascentes, nati et nascituri a probis patribus amantur. In dus non sunt participia. Sed nomina quae resoluunt per dignus, digna, dignum, ut dux sequendus laudatur.

Participium habens consequentiam cum nomine ponitur in ablatiuo, ut magistro legente discipulus discit: id est dum magister legit et discipulo legente magister uenit: id est dum discipulus legebat et lecta lectione discedemus: id est postquam lecta fuerit lectio.

Dicimus quoque me doctore proficiunt discipuli: id est dum ego sum doctor et imperatore

Caesare fuit bellum: id est dum Caesar imperabat. Participia transeunt in nomen quatuor modis.

Tempore, ut ego amandus lego. i. dignus amatu lego. Constructione, aut casu, ut amans uirtutis et doctus grammaticae. Comparatione ut amantior, uel hic est magis doctus illo. Compositione, ut indoctus.

De aduerbiis localibus

Aduerbia localia dicuntur a loco, quem denotant sex modis, aut enim significant statum in loco, aut motum ad locum, siue de loco, seu per locum, uel uersus locum, uel usque ad locum.

Significantia statum in loco sunt haec, uidelicet. Vbi doue, uel in qual loco? Vbinam: doue mo? Hic iqui, uel in questo loco. Illic, illi, illa, uel in quel loco. Isthic, sta loco in questo aut in cotesto loco. Vbiubi, in ogni loco. Vbiuis doue uoi. Vbilibet douete piace. Vbicunq̄ue in ogni loco che. Vbique, inciascheuno loco. Sicubise in alcuno o inqualche loco. Alicubi, inqualche uel inalculo loco. Alibi inaltro loco. Necubi che in nisuno loco. Nullibi et nusquam in nesciuno loco. Vsque et uspiam, in alcun loco. Ibi, uel inibi, uel in quel loco. Ibidem, in quel medemo loco. Intus dentro. Foris, fore. Vtroque et Vtrobique, in uno et in unaltro loco, o uer in tutti dui lochi.

Significantia motum ad locum sunt haec scilicet.

Quo? Quonam? Huc. Illuc. Isthuc. Quoquo. Quouis. Quolibet. Quocunq̄ue. Siquo. Alio. Aliquo. Nequo. Eo. Eodem. Intro. Foras utroque utrobique.

Significantia motum de loco sunt haec. s.

Vst, Vndenam? Hinc. Illhinc. Isthinc. Vndeunde. Vndeuis. Vndelibet. Vndecumq̄ue. Sicunde. Aliunde. Alicunde. Necunde. Inde. Intus. Foris. Superne. Inferne et utrinque.

Significantia motum per locum sunt haec. s.

Qua. Quanam? Hac. Illhac. Isthac. Quaqua. Quauis. Qualibet. Quacumq̄ue. Quaque. Siqua. Alia. Aliqua. Nequa. Illa. Ea. Eadem. Intus. Foris. Superius. Inferius. Et utraque.

Significantia motum uersus locum sunt haec scilicet.

Quorsum? Quorsumnam? Horsum. Illorsum. Istorsum. Quorsumquorsum. Quorsumuis. Quorsumlibet? Quorsumcunq̄ue. Siquorsum. Aliorsum. Aliquorsum. Nequorsum. Introrsum. Extrorsum. Sursum. Deorsum. Vtrouersum et neutrouersum.

Significantia motum usque ad locum sunt haec scilicet.

Quousque? Quonamusque? Hucusque. Illucusque. Isthucusque. Et iungitur usque omnibus aduerbiis motum ad locum significantibus.

Nomina propria urbium, uel ciuitatum primae, uel secundae declinationis in genitiuo significant in loco, ut sum Anconae, uel Tragurii. In accusatiuo ad locum, ut eo Anconam, uel Tragurium. In ablatiuo de loco et per locum, ut ueni, seu transiui Ancona, siue Tragurio. In accusitiuo quoque posita iunguntur praepositionibus uersus et usque. Si autem sunt tertiae declinationis, uel pluraliter declinata, in loco, per locum et de loco in ablatiuo ponuntur ad locum uero in

accusatio, ut fui transiui, et uenio Cartagine, Venetiis et eo Cartaginem et Venetias.

Domus humus rus et militia aduerbialiter posita sequuntur propria urbium nomina, ut sum domi, eo rus transeo humo, ueni militia uado domum uersus, uel domum usque.

Prouinitiarum, regionum, locorum, fluuiorum, montium et uallium nomina, etiam appellatiua iuncta praepositionibus ponuntur in illo casu cui praepositiones inseruiunt, ut maneo in monte uado ad templum, ueni de Dalmatia, nauigauit per mare pergo Liburniam uersus, uel Liburniam usque.

De comparatiuis

Comparatiuum nomen cum intellectu positiui magis aduerbium significat: idest quantum positium cum magis, ut fortior, idest magis fortis et doctior. i. magis doctus.

Fit autem a nominibus adiectiuis, quae possunt augeri, uel minui, ut albior. A uerbis, ut deterior.

A participio ut amantior. A praepositione, ut posterior. Ab aduerbio, ut prior. Ab adiectiuis nominibus fit a secunda uel a tertia declinatione.

A secunda fit a genitiuo, ut albi addita or fit albior. Exceptis habentibus uocalem ante us quae ponuntur positiae cum magis, ut pius, magis pius et strenuus, magis strenuus. A tertia fit a datiuo, ut grauis, graui addita or fit grauior a iuuenis, uero per sincopem fit iunior.

Haec autem irregularia sunt. s.

Bonus, melior, malus, peior, magnus, maior, paruus, minor, magnificus, magnificentior, munificus, munificentior, sinister, sinisterior, dexter, dexterior et similia. A praepositionibus, uel potius a nominibus antiquis, ut exter, extera, exterum, fit exterior, infer, inferior, super, superior, poster, posterior et similia. Ab aduerbiis, ut a saepe, saepius et a diu, diutius.

A comparatiuum construitur cum quam et nominatiuo casu, uel cum ablatiuo sine quam, ut magister est doctior quam discipulus, uel discipulo. Potest etiam ultra haec habere ablatiuum significantem excessum, ut ego sum doctior te tribus literis et tu es altior me capite.

Significantia pondus uel mensuram fiunt per plus, uel minus positae in genitiuo substantiuis, ut habeo plus uini quam olei. Si autem significant numerum fit per plures et pauciores, ut legi carthas plures quam libros.

Saepe fit abusio in comparatione. Constructione non habente suos casus, ut o maior iuuenum.

Item significatione quando positium significat, ut senior, aut minus, ut tristior. Idem formatione

quando comparatur substantiuum, aut pronomen, ut neronior et ipsior.

De superlatiuis

Superlatiuum nomen ad plures sui generis comparatum superponitur omnibus et resoluitur per maxime et suum positiuum ut fortissimus.i.maxime fortis et ponitur respectiue.i.quando habet post se casum, ut Caesar fuit fortissimus Romanorum et absolute, ut Nero fuit crudelissimus. Formatur autem a genitiuis adiectiuorum secundae et tertiae flexionis. Genitiuis secundae adiungitur s et simus, ut albi, albissimus, ssima, ssimus. Genitiuis uero tertiae additur simus, ut fortis, ssimus, ssima, ssimus. Exceptis nominibus quae habent uocalem ante us quae non formantes superlatiuum exposcunt maxime, ut strenuus, maxime strenuus. Exciipiuntur et haec nomina irregularia, ut bonus, optimus, malus, pessimus, multus, plurimus, paruus, minimus, magnus, maximus, dexter, dextimus, sinister, sinistimus, maledicus, maledicentissimus, magniloquus, magniloquentissimus, munificus, munificentissimus, magnificus, magnificentissimus.

Nomina finita in er formant superlatiuum a nto addita rimus, ut pulcher, pulcherrimus, rima, rimum. Terminata in limus fiunt mutata is in limus, ut docilis, docillimus.i.molto piu docile et imparabile. Facilis, facillimus.i. molto piu facile, ligiero et benigno. Difficilis, difficillimus.i. molto piu difficile et forte. Similis, simillimus.i. molto piu simile. Dissimilis, dissimillimus.i. molto piu dissimile. Humilis, humillimus.i. molto piu humile et uile. Gracilis, gracillimus.i. molto piu succile. Agilis limus: idest molto piu dextro, mobile et ligiero. A praepositionibus non formantur, sed a nominibus antiquis et irregulariter, ut infer, infimus, super, supremus, citer, citimus, poster, postremus et similia. Ab aduerbiis, ut a diu diuissime et a saepe ssime et c. Superlatiuum ante se nullum casum, sed post se regit genitiuum pluralem uel singularem nominis collectiui habentibus in uoce singulari significationem pluralem, ut populus multitudo plebs et c. Superlatiuum debet concordare cum precedenti, uel sequenti substantiuo, ut rosa est pulcherrima, uel pulcherrimus, florum.

De uerbis deriuatiuis

Verba frequentatiua fiunt ab ultimo supino u mutata in o, ut a dormio, dormis itu, mito.i. frequenter dormio. Si uero primitiua sunt tertiae coniugationis mutant a penultima syllabae in i, ut ab imperatu fit imperito et ab increpatu fit increpito. Quae autem faciunt praeteritum in gi,

fiunt a secunda persona praesentis indicatiui s, mutata in to, ut fugo, fugis, fugito, ago, agis, agito. Sunt autem irregularia a nosco, noscis, noscito, a fluo, fluis, fluito, a quaero, quaerito, a pasco, pascito, a sequor, sector et similia.

Verba augmentatiua, seu exercitatiua fiunt, a secunda persona praesentis indicatiui neutrorum effectiuorum secundae coniugationis addita co, ut frigeo, friges, frigesco: idest frigidus fio et tumeo, tumes, tumesco: idest tumidus fio. Formantur quoque aliqua a uerbis actiuis primae, uel tertiae coniugationis, ut labasco: idest labans fio et tremisco: idest tremens fio. Multa quoque fiunt a nominibus, ut dumesco, siluesco, sterilesco, mitesco et similia. Habent autem praeterita primitiuorum quia propriis carent. Verba quae melius desideratiua, quae meditatiua appellantur fiunt ab ultimo supino addita rio, ut ab edo, esu, fit esurio: idest cupio edere a coeno, coenatu, coenaturio: idest cupio coenare, a meo, is, mictu, micturio, a caco, cacaturio, a pario, partu, parturio, ab emo, empturio et similia. Verba quae melius motiua quam desideratiua dicuntur sunt haec: uidelicet uiso, idest eo, ut uideam, uel uideo capesso: idest eo, ut capiam, uel capio facesso. i. eo ut faciam, aut facio, uel secedo lacesso. i. eo ut lacerem, uel lacero: leuasso autem. i. leuem facio.

De uerbis defectiuis

Haec uerba sequentia dicta sunt defectiua, eo quod eis pleraque deficiunt, uidelicet. Indicatiuo modo tempore praesenti. Aio, ais, ait. Aimus, aitis, aiunt. Praeterito imperfecto. Aiebam, aiebas, aiebat. Aiebamus, aiebatis, aiebant. Praeterito perfecto. Ait, aist, is. Imperatiuo ad secundam personam. Ai, aiat. Subiunctiuo praesenti. Aiam, aias, aiat. In participio. Aiens.

Ausim. i. audebam. Aueo, aues. i. opto, optas. Aue, auete et auere. i. gaude, gaudete et gaudere. Es, est. i. edis, edit. Essem, esses, esset. Essemus, essetis, essent. i. ederem, ederes, ederet, ederemus, ederetis, ederent, esse. i. edere et estur. i. editur.

Faxo, faxis, faxit. Faximus, faxitis, faxint. i. faciam, facies, faciet, faciemus, facietis, facient.

Forem, fores, foret. i. essem, esses, esset: et fore pro esse uel futurum esse.

Infit. i. dicit. Inquo, uel inquam, inquis, inquit. i. dico, dicis, dicit. Inquunt. i. dicunt. Inquisti, inquit. i. dixisti, dixit. Inque, inquat. i. dic, dicat. Quaeso. i. oro et quaesumus. i. oramus. Salueo. i. saluus fio, salue, saluete. i. saluus sis, salui este, salueto et saluetote. i. saluus esto et salui estote.

Memini, meministi, coepi, coepisti, noui, nouisti et odi, odisti habent tantum uocem praeteriti perfecti et plusquamperfecti significationem uero omnium temporum.

De relatiuis

Relatiuum est ante latae rei representatiuum et est duplex, substantiae et accidentis. Substantiae est quod refert substantiuum ut magister quem audio est doctus. Antecedens relatiui quem est magister. Relatiua substantiae sunt haec.s. qui, quae, quod reliquus alter, uterque, idem, alius, ipse, sui, suus, is, ille, ambo. Relatiuum autem substantiae est duplex.s. similitudinis et diuersitatis. Similitudinis.i.eiusdem generis et speciei referens rem antecedentis, ut magister legit et idem docet et sunt haec: scilicet qui, quae, quod, suus, ipse, sui, is, ille et idem. Diuersitatis: idest quod antecedens diuersum a consequente sub eodem genere et specie significet, ut lego Tullium et alios oratores, sic Tullium oratorem significo, sed ab aliis diuersum et sunt haec: scilicet alius, alter, reliquus et caeter (quod ab usu excidit) caetera, caeterum.

Relatiua antecedentis concordant cum substantiuis sequentibus, ut domus mea est magna quantum est atrium tuum et sunt haec: scilicet qualis, quantus, quot, quotus, quotennis quoteni, quotuplex, quotuplus, cuius, cuius, cuium, cuias et similia.

Qualis? Cuius reddituum est talis, quorum antecedentia sunt omnia nomina adiectiua probitatem, malitiam, colorem et quamuis qualitatem significantia, ut bonus, malus, niger, albus, pulcher, deformis et similia.

Quantus? Cuius reddituum est tantus quorum antecedentia sunt omnia nomina adiectiua quantitatem excessum, uel diminutionem significantia, ut magnus, paruus, longus, latus, spaciosus et similia.

Quot? Cuius reddituum est tot: quorum antecedentia sunt nomina adiectiua, numerum, uel discretam quantitatem significantia, ut unus, duo, tres, quatuor et caetera. Dicendum est autem uideo unum hominem, ut tu et non quot tu.

Quotus? Cuius reddituum est totus, sed non est in usu quorum antecedentia sunt omnia adiectiua numeralia quantitatem discretam significantia, ut primus, secundus, tertius et similia. Quotennis? Cuius reddituum est totennis quae licet non reperiantur habent tamen antecedentia nomina adiectiua ab annis composita, ut biennis, triennis, quadriennis, quinquennis, sexennis, septennis, octennis, nouennis, decennis, alia uero non sunt in usu.

Quotenni? Cuius reddituum est toteni, quae cum non sint in usu, habent antecedentia nomina ad plures numeros, ut bini, terni, quaterni, quini, seni, septeni, occeni et caetera.

Quotuplex? Cuius reddituum est totuplex, quae et si raro sint in usu habent tamen antecedentia nomina plicam, aut genus, aut rerum partes significantia. Plica, ut simplex uestis. Genere, ut

duplex medicina. Rerum partibus, ut triplex uia.

Quotuplus? Cuius reddituum est totuplus, quae quamuis non sint in usu habent tamen antecedentia nomina pondus, uel mensuram, uel numerum significantia, ut simplum, duplum, triplum, quadruplum, quincuplum et similia.

Cuius, cuia, cuium est possessuum cuius redditua sunt nomina et pronomina possessiua ac etiam genitiua substantiuorum, ut cuia est haec grammatica? Est simoniana, uel mea, uel simonis et similia.

Cuias? Habet redditua nomina significantia patriam gentem, aut sectam, ut cuias sum? Sum Tragurinus. Dalmata, Christianus, cuias autem est generis omnis.

De patronymicis

Patronymicum nomen non tantum a propriis, sed etiam ab aliis nominibus deriuans significat filium, uel nepotem filiam, uel nepotem et aliquando alios descendentes cum genituo primitiui, ut Aeacides. i. filius, uel nepos aeaci. Hoc frequenter utuntur Poetae interdum Hystorici, raro oratores in nominibus graecis dum taxat et aliquando in latinis raro tamen, ut Romulide et Scipiades.

Patronymicum masculinum fit a nominibus primae, secundae et tertiae declinationis.

Veniens a prima declinatione ae genitiui uertitur in a et additur des, ut Andreae, Maiae, Andreades, Maiades. Praeter, Anchisiades, cui additur i, ante a.

Veniens autem a secunda declinatione genituo in i solum desinenti additur des, ut Priami, Priamides. Sed si genituum desinit in geminum ii, longum ultimo i mutato in a additur des, ut Menetii, Menetiades.

Si uero genituum in ei desinit ei mutatae in i longum additur des, ut Thesei, Thesides.

Veniens a tertia declinatione datiuo additur des, ut Nestori, Nestorides, scipio tamen facit Scipiades: ut pleraque alia quae sequantur regulam sic posita inueniuntur, ut Athlantiades.

Phetontiades, Amphitrioniades, Achilleides et significat filiam uel neptem fabulam, aut hystoriam eorum sicut Theseis, Aeneis et Illias.

Patronymica foeminina fiunt a masculinis remota de, ut Priamides, Priamis. Descendentia autem a primitiuis desinentibus in eus fiunt in eis, ut Theseis et Orpheis. In ne quoque desinentia formantur a genituo primitiui addita ne ut Adrasti, Adrastine et Nerei ei mutata in i longum fit Nerine. Genitiuis uero habentibus geminum ii ultimum i mutatur in o, ut acrisii, acrisione.

Patronymica masculina sunt declinationis primae, ut Hectorides, Hectoride. Foemina uero tertiae, ut Hectoris, Hectoridis, Nerinae autem facit Nerines.

De figuris

Figura est irregularis dicendi forma necessitatis, uel ornatus gratia ab auctoribus inuenta. In cuius constructione sunt octo species: scilicet Euocatio, Appositio, Syllepsis, Prolepsis, Zeugma, Synthesis, Antiprosis et Synechdoche.

Euocatio est reductio personae tertiae ad primam uel ad secundam et ego Simon uigilo et tu Nicolaus dormis et requirit quatuor personam euocatam, remotionem copulae et tu uerbum cum persona euocante concordet.

Appositio est duorum copulatio substantiuorum, ut miratur molem Aeneas magalia quodam et poscit duo substantiua in eodem casu. Fit autem restringendae generalitatis gratia, ut auis aquila uolat. Vitandae equiuocationis studio, ut eandem stellam uidimus et attribuendae proprietatis causa, ut Virgilius Poeta summus.

Syllepsis, uel conceptio est indignioris ad dignius, adductio, quae fit tripliciter: scilicet genere, numero et persona. Genere quando masculinum concipit foemininum, aut neutrum, uel foemininum neutrum, ut Simon et Iulia docti, Simon et studium cari, Grammatica et exercitium amplectendae. Numero cum pluralis numerus praecedendo concipit singularem ut discipuli et magister student. Persona quando prima concipit secundam, uel tertiam, aut secundam tertiam, ut ego et tu legimus, ego et tu et ille studemus, tu et ille legitis et tu mecum ambulamus. Et requirit tria. s. dictionem concipientem, dictionem conceptam, copulam. i. uerbum uel adiectiuum pluralis numeri et quae respondeatur dictioni concipienti.

Prolepsis, siue praesumptio est attributio proprietatis toti diuiso in partes suas et praecedat nominatiuus in congregatione, ut asini currunt hic sursum ille deorsum. Si autem dicimus Asinorum currit alter sursum alter deorsum non dicitur per figuram, sed per distributionem et uult quinque. s. totum ut Asini, partes ut hic et ille distributionem partium, ut hic sursum ille deorsum proprietatem, ut currunt ordinem, ut totum praecedat et partes sequantur.

Zeugma, uel coniunctio est conclusio plurium sententiarum sub una proprietate et fit tripliciter. Protozeugmate. i. a superiori, ut uicit pudorem libido timorem audacia rationem amentia.

Mezozeugmate. i. a medio, ut qui numina Phaebi qui tripodas clari lauros qui sydera sentis et uolucrum pennas et praepetis omina pennae. Hypozeugmate. i. ab inferiori, ut neque is es Catilina

ut te pudor a periculo aut ratio a furore reuocauerit. Et requirit tria.s. diuersa substantiua copulata proprietatem seu uerbum et quae proprietates concordet cum uiciniore substantiuo.

Synthesis uel compositio est quando uerbum aut adiectiuum non cum uoce, sed cum significato concordat et uult tria.s. unum subiectum uel plura copulata proprietatem et attributionem proprietatis concordantem sum significato discordantem cum uoce. In genere, ut Praeneste sub ipsa. In numero, ut pars in frusta secant. In genere et in numero simul, ut turba proci, aut coetus armati.

Synechdoche uel compraehensio est cum a parte totum, ut puppis pro nauis, uel a toto pars, ut Aethiops albus dentes intelligitur et postulat tria.s. totum, ut Aethiops Proprietatem.i. adiectiuum uel uerbum, ut albus partem quae in accusatiuo ponitur. Inuenitur quandoque in ablatiuo, ut niger ore et ruber facie.

Oculos suffusa nitentes et similia per participium est constructio graeca.

Antiprosis est quando casus pro casu ponitur, ut populo, ut placerent quas fecisset fabulas, relatiuumque semper praecedat et requirit tria scilicet subiectum, ut fabulas proprietatem: idest uerbum ut placerent et quod casus pro casu ponatur, ut fabulas pro fabulae. Non est haec, sed figura graeca, urbem quam statuo uestra est.

Laus omnipotenti deo.

Explicitae sunt Regulae Simonis
Aretophyli Tragurini
Dalmate.

Venetiis per Augustinum de Bindonis.

M.D.XXVII.